

MICHEL DE MONTAIGNE: IZBOR IZ PRVE KNJIGE ESEJEV

PREVOD BRANKO MADŽAREVIČ

Latinščina mi je kot materni jezik, razumem jo bolje od francoščine ... (*Eseji* III/2)

Mais en cecy perdois je mon latin ...¹ (*Eseji* I/25)

ČETRTO POGLAVJE

Kako se duša čustveno sprošča na napačnih predmetih, če ji manjkajo pravi

Neki naš plemič, ki je bil pošteno nagnjen k putiki, je imel v šali pripravljen odgovor za zdravnike, ko so ga silili, naj se popolnoma odpove slanemu mesu. Rad da ima med napadi bolezni in mukami, se je muzal, kakšnega grešnega kozla: bolj ko je vpil in preklinjal zdaj safalado zdaj goveji jezik in šunko, bolj se je čutil olajšanega. In res, kakor nas zaboli, če dvignemo roko, da bi udarili, pa udarec mahne v prazno, tako se tudi pogled, če naj bo prijeten, ne sme izgubljati in obviseti nejasno v zraku, temveč mu je treba na primerni razdalji postaviti cilj,

Ventus ut amittit vires, nisi robore densae

*Occurrant silvae spatio diffusus inani.*²

tako kaže, da se tudi nemirna in zbegana duša zgublja sama v sebi, če se nima česa oprijeti: ponuditi ji moramo zmeraj kakšen predmet, s katerim se bo ukvarjala in ki bo njen cilj. Plutarh pravi o tistih, ki imajo opičke in kužke med domačimi ljubljenci, da si čut za ljubezen, ki je v nas vseh, če ne najde pravega predmeta, rajši poišče kaj lažnega in lahkomišelnega, kot da bi ostajal neizrabljen. In vidimo, kako se duša rajši slepi s svojimi čustvi, ko si izmišljuje kaj iz trte zvitega, pa če tudi sama ne verjame, samo da ne bi občepela križem rok. Tako tudi živali v besu naskočijo kamen

¹ 'Biti na koncu s svojo latinščino', *ne vedeti več ne kod ne kam, ostati brez besed*, ni tako daleč od prvotnega pomena v zvezi s ptičjo latovščino, 'nehati čivkati'. Idiomatska zveza 'y perdre son latin' (ne znati česa razložiti ali razumeti), ki se pojavi ok. 1560, ne taji zapletenih francoskih odnosov z latinščino. (Op. prev.)

² »Kakor se veter, če sile njegove ne ustavijo gosti gozdovi, razprši v praznem prostoru ...« (Lukan, *Farzalija*, 2.362)

in železo, ki jih je ranilo, ali pa ugriznejo same sebe in se maščujejo za bolečino, ki jo čutijo,

*Pannonis haud aliter post ictum saevior ursae
Cum jaculum parva Lybis amentavit habenae,
Se rotat in vulnus, telumque irata receptum
Impetit, et secum fugientem circuit hastam.*³

Kaj vse si ne izmislimo razlogov za nadloge, ki nas doletijo! Na kaj vse se ne bomo spravili, po krivem ali ne, samo da se imamo s čim spopasti! Niso krive plavalase kite, ki si jih trgaš, ne bele prsi, po katerih tako kruto udrihaš v svoji nesreči, da ti je ljubega brata pokosila nesrečna krogla; loti se česa drugega! Ko je ostala rimska vojska v Španiji brez obeh velikih vojskovodij, ki sta bila brata, Livij zapiše: *Flere omnes repente et offensare capita*.⁴ To je nekaj običajnega. In kaj ni bil posrečen filozof Bion, ko je dejal o kralju, ki si je od žalosti ruval lase: »Mar misli, da mu bo plešavost olajšala bolečino?«

Kdo ni videl človeka, ki bi ugriznil in požrl karto, si zabasal garnituro kock v goltan, da bi se imel nad čim maščevati za izgubljeni denar? Kserks je dal bičati valove Helesponta, jih dal vkleniti v verige, se jim pustil tisočkrat prekleti in s pisano besedo pozival goro Atos na dvoboj; in Kir je nekaj dni zadrževal celo vojsko, da bi se maščeval reki Gind za strah, ki ga je doživel med prehodom čeznjo; Kaligula pa je dal zaradi užitkov, ki jih je imela njegova mati, porušiti prekrasno hišo. V mojih mladih letih so ljudje pravili, kako se je kralj nekih naših sosedov, ki jih je od Boga skupil z gorjačo, zaklel maščevati: ukazal je, da ga ne sme deset let nihče moliti ne omenjati njegovega imena in v mejah njegove oblasti tudi ne verovati vanj. S tem niso hoteli toliko ponazarjati neumnosti ljudstva, o katerem govori zgodba, kot njegove prirojene nadutosti. Te pregrehe gredo zmeraj rade skupaj, dejanja sama, roko na srce, pa imajo vendarle več zveze z domišljavostjo kot z neumnostjo. Po prestanem neurju na morju je začel cesar Avgust izzivati boga Neptuna in dal v blišču cirkuških iger odstraniti njegovo soho z mesta med drugimi bogovi, da bi se mu maščeval. Pri tem je še manj opravičljiv kot zgoraj omenjena poveljnika in še manj, kot je bil sam pozneje, ko je po porazu Kvintilija Vara v Nemčiji od jeze in obupa tolkel z glavo ob zid, rjoveč: »Var, vrni mi moje vojake!« Zakaj ti primeri prekašajo vsakršno norost, saj ji dodajajo še bogokletje, ko se tako obračajo na samega Boga ali na boginjo sreče, kot da bi bila njena ušesa dosegljiva našemu nadlegovanju. Zgledujejo se po Tračanih, ki se jamejo med grmenjem in bliskanjem titansko maščevati in streljati puščice v nebo, da bi spametovali Boga. Ali kot pravi stari pesnik pri Plutarhu:

³ »Tako panonska medvedka podivja, ko jo libijski lovec zadene s sulico, pritrjeno z jermenom, valja se po rani, togotna poskuša ugrizniti orožje, ki jo je prebodlo, in ga uloviti, ko se vrti z njo vred.« (Lukan, *Farzalija* 6.220–24)

⁴ »Vsi pa pri priči v jok in si razbijat glavo.« (Livij, 25.37)

*Nikar se ne jezimo nad dogodki,
ves naš žolč jim ni za mar.*

Nikdar se ne bomo dovolj nazmerjali neukrotljivosti svojega duha.

SEDMO POGLAVJE

Naj o naših dejanjih sodi namen

Smrt, kot pravijo, nas odreši vseh obvez. Poznam jih, ki so si to dokaj po svoje razlagali. Kralj Henrik VII. Angleški se je sporazumel z don Filipom, sinom cesarja Maksimilijana, se pravi z očetom cesarja Karla V., če ga hočemo dostojneje predstaviti, da mu bo izročil vojvodo Suffolškega iz veje Bele rože, sovražnika, ki je zbežal in se zatekel na Nizozemsko, obljubiti pa mu je moral, da se ne bo dotaknil vojvodovega življenja. Pa vendar je Henrik na smrtni postelji v oporoki naložil sinu, naj dá vojvodo takoj po njegovi smrti ubiti.

V tragediji, ki nam jo je pred nedavnim v Bruslju uprizoril vojvoda Alba z usmrtitvijo grofov Hoornskega in Egmontskega,⁵ je bilo vse polno omembe vrednih dogodkov. Med drugim na primer je grof Egmont, na čigar besedo in zagotovila se je bil grof Hoorn vdal vojvodi Albskemu, vztrajno terjal, naj njega usmrtijo prvega, da bi bil s smrtjo rešen obveznosti do grofa Hoorna. Kaže, da angleškega kralja smrt ni odvezala dane besede, grof Egmont pa ne bi bil ostal nič dolžan, tudi če ne bi umrl. Ne moremo držati nečesa, kar prekaša naše moči in možnosti. Ker dejstva in dejanja še zdaleč niso v naši moči in ker je zares v naši moči le naša volja, na njej temeljijo in se vzpostavljajo vsa pravila človekove dolžnosti. Če je grof Egmont držal dušo in voljo za dolžnici svojih obljub, bi bil nedvomno odvezan dolžnosti, tudi če bi preživel grofa Hoorna, saj mu jih ni bilo moč izpolniti. Angleškemu kralju, ki je namerno prelomil besedo, pač ne more biti odpuščeno zgolj zato, ker je preložil verolomno dejanje na čas po svoji smrti: nič bolj kot Herodotovemu zidarju, ki je za življenja zvesto varoval skrivnost zakladov egiptovskega kralja, svojega gospodarja, umirajoč pa jo je razkril otrokom.

Kar nekaj sem jih videl v svojem času mirne vesti uživati dobrine, pripadajoče drugim, zadoščenje pa so bili pripravljeni dati z oporoko in po smrti. Vse skupaj ni vredno piškavega oreha, ne če odlašas s tako nujnimi stvarmi, ne če poskušaš popravljati krivice s tako malo obžalovanja in odškodnine. Bolj se moraš potruditi. Nadležnejše in težavnejše ko je plačilo, pravičnejše in tehtnejše je zadoščenje. Pokora kliče bremena. Še hujši so tisti, ki z razkritjem zlih namenov do bližnjega čakajo do svoje zadnje volje in oporoke, potem ko so jih vse življenje skrivali. Pokažejo, kako malo jim je mar čast, ko svojemu spominu navkljub žalijo prizadetega, še manj pa lastna vest, saj naj bi vsaj smrti na ljubo pustili umreti zameram, ne pa da jim podalj-

⁵ Oba sta bila obglavljena leta 1568.

šujejo življenje še onstran svojega veka. Krivični sodniki, ki prelagajo sojenje, čeprav nimajo več pristojnosti! Če bom le mogel, bom pazil, da moja smrt ne bi rekla česa, česar bi prej ne reklo moje življenje.

DEVETO POGLAVJE

O lažnivcih

Težko je kdo od mene manj poklican govoriti o spominu. Zakaj komajda ga kaj zasledim v sebi, in ne verjamem, da je še kje na svetu strašnejše rešeto! Vse druge moje odlike so klavrne in običajne, kar pa se spomina tiče, mislim, da sem nekaj posebnega in dragocenega, vreden svojega imena in slovesa. Ne trpim samo zaradi teh prirojenih nevšečnosti – Platon je Mnemozino zaradi njene potrebnosti upravičeno imel za veliko in mogočno boginjo: če hočejo v mojem koncu sveta reči, da je kdo neumen, pravijo, da mu ne gre na pamet! In če potožim nad svojim spominom, me popravljajo ali pa mi ne verjamejo, kot da bi se obtoževal, da sem prismuknjen! Ne ločujejo med spominom in razumom. To je zame samo še novo breme. Delajo mi krivico. Iz izkušenj vemo, da je rajši obratno in da se imenitni spomini radi družijo z ne prav bistrim umom. Krivico pa mi delajo tudi, meni, ki nisem v ničemer tako dober kot v prijateljevanju, saj iste besede, ki izpričujejo mojo hibo, jemljejo za nehvaležnost. Mojo naklonjenost ocenjujejo po mojem spominu in iz prirojene hibe delajo zavestno napako. Pozabil je, pravijo, na to prošnjo ali obljubo. Ne spominja se več svojih prijateljev. Ni se spomnil tega, prosim lepo, reči, storiti ali zamolčati. Seveda znam zlahka pozabiti: vendar da bi zanemarjal dolžnost, ki mi jo naloži prijatelj, tega pa res ne! Zadovoljite se z mojo nadlogo, ne delajte pa mi iz tega kdove kakšne hudobije: hudobije, tako tuje moji naravi!

Nekako se bom že potolažil. Najprej se poskušam prepričati, da je slab spomin že res nadloga, a da mi pomaga krotiti hujšo nadlogo, ki bi se lahko prebudila v meni: ambicijo. Slab spomin je neznosna vrzel za vsakogar, ki se ukvarja s posvetnimi zadevami. Zato pa je narava – kot priča kar nekaj podobnih primerov njenega delovanja – na račun pešanja spomina rade volje okrepila druge moje sposobnosti. Ko bi mi bila po zaslugi spomina dognanja in mnenja drugih ljudi zmeraj pri roki, bi tako kot vsi drugi zlahka sledil njihovim korakom in ne bi napenjal svojih sil, duhá in pamet bi pustil mirno spati in koprnети.

Pa tudi tako, da manj govorim, saj je v skladišču izvirnih misli kaj manj blaga kot v skladišču spomina. Če bi mi spomin dobro služil, bi bil oglušil vse prijatelje s čvekljanjem: predmeti sami bi spodbujali ta moj čut, da jih sučem in uporabljam, samo še razvneli in podžigali bi moje besede. Škoda! O tem sem se prepričal pri nekaterih najbližjih prijateljih: bolj ko jim spomin ponuja celotno stvar na pladnju, globlje se zakopljejo v pripoved in jo otovorijo s tolikero ničevimi podrobnostmi, da zadušijo vse odlike, če je zgodba dobra; če pa ni, preklinjaš srečo njihovega spomina

ali nesrečo njihove pameti! In ko voz enkrat potegne, je besedo težko zaustaviti in jo prekiniti. Najlepše se pokaže moč konja, če se zna na mestu ustaviti. Poznam imenitne govorce, ki bi se radi v zaletu ustavili, pa ne vedo kako! Ko poskušajo zavreti korak, začnejo mlatiti v prazno in se opotekati, kot da omedlevajo. Predvsem starci so nevarni, ostaja jim spomin na minule stvari, pozabili pa so, kolikokrat so jih že povedali! Videl sem, kako so prav zabavne zgodbe postajale suhoparne v ustih tega ali onega gospoda, ker jih je vsak od navzočih že sto in stokrat prežvečil.

Druga prednost slabega spomina, kot je zapisal oni antični pisec, pa je, da si teže zapomnim slišane žalitve. Potreboval bi uradnega prišepetovalca, kot ga je imel Darej: da ne bi pozabil na žalitve, ki so mu jih prizadejali Atenci, mu je moral paž vsakokrat, ko je sédel za mizo, po trikrat zaplenkati na uho: »Spomnite se Atencev, veličanstvo!« Kraji in knjige, h katerim se vračam, se mi vedno prismejijo z novo svežino. Ne pravijo brez razloga, naj se rajši ne ukvarja z laganjem, kdor se ne čuti dovolj trdno v sedlu spomina.

Dobro vem, da gramatiki razlikujejo med 'govoriti neresnico' in 'lagati': in trdijo, da 'izreči neresnico' pomeni napačno reči nekaj, kar smo imeli za pravilno, in da definicija latinskega glagola 'mentiri', iz katere izvira naša francoska 'lagati', vsebuje nekaj takega kot 'delati proti svoji vesti', in se torej nanaša samo na tiste, ki govorijo v nasprotju s tistim, kar vedo. Izmislijo si bodisi vse od kraja ali pa pravo jedro zamagljijo in popačijo. Med potvarjanjem in prenarejanjem se bo lažnivec težko držal dolgo nad vodo, če ti bo moral eno in isto zgodbo povedati večkrat zapored; ker mu je stvar takšna, kakršna je, prva zasedla spomin in se mu vtisnila v zavest in spoznanje, je malo možnosti, da ne bi prišla na misel in pregnala laž, ki ne more biti tako globoko in trdno vkopana; in težko tudi, da okoliščine prvotne skušnje, ki kar naprej oblegajo duhá, ne bi v spominu spodrinile dodatne lažne ali izrojene navlake. Če si kaj izmislijo od konca do kraja, se jim je očitno manj bati, da bi se zagovorili, ker ni nobenega nasprotnega vtisa, ki bi ugovarjal njihovi slepariji. Ker pa je takšna laž neobstojnega in neoprijemljivega telesa, se zlahka zmuzne ne dovolj trdnemu spominu. To sem večkrat skusil v še kako zabavni luči na račun tistih, ki se ukvarjajo s krojenjem besed zgolj v interesu poslov, ki jih sklepajo, in po volji velikašev, s katerimi se pogovarjajo. Ker pa se okoliščine, katerim so pripravljeni podrediti vero in vest, rade spreminjajo, se morajo obenem spreminjati tudi njihove besede: tako so prisiljeni za isto stvar reči, da je zdaj siva, zdaj rumena; nekomu reči to, drugemu ono. In če slučajno človeka, ki sta deležna tako nasprotujočih si podatkov, primerjata izkupiček, čemu je podobna ta prekrasna mojstrovina? Ne da bi upoštevali, da iz nepredvidnosti pogosto sami sebi snamejo podkev: le kateri spomin bi utegnil zadostovati pomnjenju toliko različnih oblik, skovanih na témo istega predmeta? Kar nekaj sem jih poznal v svojem času, ki so si vroče želeli slovesa te prekrasne vrste spretnosti; niso se zavedali, da če prideš do slovesa, ni več česa prijeti.

Laganje je v resnici prekleta pregreha. Samo besede nas povezujejo med sabo in

samo zaradi njih smo ljudje. Če bi se zavedali vse njene groze in teže, bi laž upravičeno preganjali še s kaj hujšim ognjem kot druge zločine. Ugotavljam, da ponavadi zgubljam čas s tem, da povsem po nepotrebnem kaznujemo otroke za nedolžne napake in jih gnjavimo zaradi nepremišljenosti, ki nikamor ne merijo in nimajo nobenih posledic. Po mojem sta edini napaki, ki bi ju morali odločno preganjati, brž ko se pojavita in se začneta razvijati, laganje, takoj za tem pa trmoglavost. Ti napaki raseta z otroki vred. Samo pusti jeziku goljufivo razvado, pa se ne boš načudil, kako je ni več mogoče odpraviti. Zato se tudi dogaja, da vidimo sicer krepostne ljudi, ki so ji docela zaslužnjeni in zasvojeni z njo. Eden mojih krojačev je resda fant od fare, a nisem ga še slišal reči ene same resnice, niti takrat ne, ko bi bila njemu v prid!

Če bi imela laž tako kot resnica eno samo obličje, bi laže shajali z njo: zakaj mirno bi se lahko zanesli, da drži nasprotje tistega, kar bi rekel lažnivec. Vendar pa ima druga plat resnice sto tisoč obrazov, njeno območje pa je brezkončno. Za pitagorejce je dobro določno in končno, zlo pa neskončno in nedoločno. Tisoč cest nas odvrča od cilja, ena sama nas do njega pripelje. Seveda nisem prepričan, če bi znal prisiliti samega sebe, da bi z nesramno in slovesno lažjo premagal očitno, skrajno hudo nevarnost. Eden starih cerkvenih očetov pravi, da je celo pes, ki ga poznamo, boljša družba kot človek, katerega jezika ne poznamo. *Ut externus alieno non sit hominis vice.*⁶

In kako manj družaben od molka je šele jezik laži! Kralj Franc I. se je bahal, kako je v kot stisnil Francesca Taverno, odposlanca Francesca Sforze, vojvode milanskega, znamenitega govorca. Taverna je bil poslan, da bi vpričo njegovega veličanstva izgovoril svojega gospodarja zaradi nadvse kočljivega dogodka, in sicer naslednjega. Kralju, ki se ni maral odpovedati zaupnim podatkom iz Italije, od koder je bil ravno kar preganjan, še posebej pa iz milanske vojvodine, je prišlo na misel, da bi v vojvodino bližino v vlogi poslanika postavil plemiča, svojega zaupnika, ki bi vzbujal vtis, da prihaja po zasebnih opravkih. Vojvoda, ki je bil mnogo bolj odvisen od cesarja, saj so ravno tekla pogajanja glede poroke s cesarjevo nečakinjo, hčerjo danskega kralja, zdaj vdovo lorrainsko, si ni mogel nekaznovano privoščiti nikakršnega občevanja in spogledovanja s Francozi.

Za to nalogo se je zdel kot nalašč milanski plemič, eden kraljevih oprod, ki se je pisal Merveille. Dobil je skrivna pooblastilna pisma in poslaniška navodila, zaradi videza in krinke pa je imel za svoje zasebne opravke tudi priporočilna pisma za vojvodo. Vendar pa se je zadrževal tako dolgo na vojvodskem dvoru, da je prišlo cesarju na uho in se je, kot si mislimo, potem zgodilo, kar se je: pod pretvezo obtoženemu kakršnega že koli zločina mu je dal vojvoda sredi noči vzeti glavo, postopek sam pa ni trajal vsega dva dni.

Mišjor Francesco jo je primahal ustrezno oborožen z dolgo zavajajočo štorijo o dogodku, zakaj kralj se je obrnil na vse vladarje krščanskega sveta, pa tudi na samega vojvodo, terjajoč zadoščenje. Ko je bil Taverna sprejet v jutranjo avdienco, je utemeljil

⁶ »Tako da nam tujec še ni do kraja človek.« (Plinij, *Naravoslovje* 7.1)

svoj primer in navedel nekaj sprejemljivih različic dogodka: da je imel njegov gospodar našega gospoda Merveillea za zasebnega plemiča in svojega podložnika, ki ga je po opravih prineslo v Milano in katerega življenje ni dajalo slutiti kaj drugega. Ni pa vedel, kako bi le, da je v službi kraljevske hiše in da ga kralj pozna, kaj šele, da bi ga postavil za veleposlanika! Kralj je pritisnil na odposlanca z vrsto vprašanj in očitkov, ga oblegal z vseh strani in nazadnje dobil v precep, in sicer, ko je šlo za to, zakaj je bil usmrčen skrivaj in sredi noči. Pa je ubožec, ki je hotel iz zadrege biti vljuden, odvrnil: no, ker bi vojvodo iz spoštovanja do njegovega veličanstva motilo, če bi bila usmrtitev sredi belega dne! Vsak si lahko sam misli, kako se je lovil, ko se je tako grdo zaletel v nos, kakršen je bil nos francoskega kralja.

Papež Julij II. je k angleškemu kralju poslal odposlanca, da bi ga nahujskal zoper francoskega kralja. Ko so bile odposlančeve zahteve slišane, je angleški kralj v svojem odgovoru omenjal težave, povezane s pripravami, ki bi bile potrebne za vojno s tako močnim vladarjem. Naštel je nekaj razlogov, nakar je odposlanec povsem prostodušno odvrnil, da je tudi sam že pomislil nanje in da jih ni pozabil omeniti papežu. Po teh besedah, ki so se tako razlikovale od ravnokar predlaganega – Anglijo naj bi pri priči potisnil v vojno – je angleški kralj posumil, kar se je pozneje izkazalo za resnično, da se odposlanec osebno nagiba k Francozom. Ko je to zvedel papež, je ostal brez vsega premoženja, in samo malo je manjkalo, da ne tudi brez glave!

DESETO POGLAVJE

O sposobnosti odrezavega ali obotavljivega govorjenja

Nikdar ni bil nihče z vsem obdarjen.

Kar se daru govora tiče, je nekaterim, kot vidimo, dana taka lahkotnost in hitrost, tako zlahka, kot se reče, udarijo z besedo nazaj, da so na vsakem koraku in povsod nared; drugi, počasnejši, pa nikoli ne spregovorijo, če stvari prej ne obdelajo in ne premislijo. Gospem priporočajo, naj gojijo igre in telesne vaje, ki izpostavljajo odlike njihove lepote: če naj bi sam delil nasvete glede obeh lastnosti govornišтва, kateremu se v našem stoletju, kot kaže, poklicno posvečajo v glavnem pridigarji in odvetniki, bi predlagal počasnejšemu, naj bo rajši pridigar, drugi pa odvetnik. Zakaj naloge puščajo prvemu toliko časa, kolikor ga je volja, da se pripravi, potlej pa njegova zadeva steče naravnost in v eno smer, brez prekinitev, medtem ko okoliščine od odvetnika terjajo, da vsak hip poseže v boj: če ga nepredvideni odgovori nasprotne strani zamažejo, mora takoj sprejeti novi izziv.

In je že tako, da se je med srečanjem papeža Klemenca in francoskega kralja v Marseillu zgodilo prav nasprotno. Gospod Poyet, ki se je vse življenje kalil v odvetništvu in užival velik ugled, je bil zadolžen nagovoriti papeža; na to se je dolgo pri-

pravljaj in, kot pravijo, je prinesel govor že napisan iz Pariza. No, in na dan srečanja je papež iz strahu, da ne bi slišal česa, kar bi užalilo poslanike drugih vladarjev, ki so prihajali v avdienco, naročil kralju takšno vsebino govora, ki se mu je zdela trenutku in prostoru najprimernejša, bila pa je žal vse kaj drugega od tistega, kar je pripravljaj gospod Poyet: tako je ostal njegov govor brez poante in nemudoma je moral ubesediti drugega. Ker pa se sam ni čutil sposobnega, je moral vskočiti sam kardinal du Bellay. Vloga odvetnika je težja od pridigarjeve, in vsaj v Franciji po mojem vendarle najdemo več znosnih odvetnikov kot pridigarjev. Kaže, da sta iskrevost in odrezavost značilnost človekovega duha, medtem ko sta pameti bližji počasnost in pretehtanost. Enako čudna sta oba, tisti, ki do kraja onemi, če se nima časa pripraviti, kot tisti, ki ne zna bolje povedati, tudi če ima časa na pretek. Pravijo, da je Sever Kasij govoril bolje, če se ni pripravljaj, da je več dolgoval sreči kot prizadevnosti in da mu je prišlo prav, če so ga med govorjenjem prekinjali; nasprotniki so se ga bali zbadati, da ne bi jeza vzpodbudila njegove zgovornosti. Iz izkušenj vem za to vrsto narave, ki ne vzdrži živahnih in napornih priprav. Če ne frli veselo in svobodno, ne prifrli prav daleč.

O nekaterih knjigah pravimo, da zaudarjajo po oljenkah, ker se ne morejo znebiti suhoparnosti in okornosti, ki ju je pretirano delo pustilo na njih. Razen tega pa se zaradi skrbi, da bi nekaj dobro naredili, in zaradi prizadevnosti prenapetega duha, pretirano uperjenega proti cilju, vrtimo v krogu, se lomimo in spotikamo, kot se dogaja vodi, ki od same silovitosti in obilja ne najde izhoda v ozkem grlu. Prav ta vrsta narave, o kateri govorim, obenem tudi ne mara, da bi jo pretresale in spodbujale hude strasti, kakršna je bila Kasijeva jeza (zakaj ta vzgib bi bil pregrob), noče biti izsiljena, ampak izprošena; hoče, da jo ogrejejo in prebudijo zunanje, neposredne in naključne okoliščine. Če je sama, se le vleče in medlí: nemir je njeno življenje in njen čar.

Ne obvladujem se in ne razpolagam prav dobro sam s sabo. Naključje ima pri tem več besede kot jaz. Priložnost, družba, že sami premiki mojega glasu znajo potegniti več iz mojega duha, kot se posreči meni, kadar se sam ukvarjam z njim in ga preizkušam. Zato so izgovorjene besede več vredne od napisanih, če je sploh mogoče izbirati med stvarmi, ki nimajo cene. Pa tudi se mi dogaja, da se ne najdem, kjer se iščem: in se najdem bolj po naključju kot po delovanju lastne presoje. Recimo, da se mi med pisanjem utrne kakšna bistrournna – no, saj vem, za koga topournna, a zame urnna. Ne sprenevedajmo se! Vsak pove svoje, kakor ve in zna. Tako dodobra sem ostal brez njih, da ne vem več, kaj sem hotel reči, in se je tujcu marsikdaj razkril pomen prej kot meni. Če bi nosil britev povsod, kadar se mi to zgodi, bi izbrisal vse. Kdaj drugič mi bo naključje naklonilo več jasnine kot opoldanski dan, pa se bom samo še čudil svojemu omahovanju.

DVANAJSTO POGLAVJE

O stanovitnosti

Zakon odločnosti in stanovitnosti nam ne nalaga izrecno, da se ne bi smeli braniti, kolikor je v naši moči, pred nadlogami in tegobami, ki nas ogrožajo, in se jih torej tudi ne ustrašiti, ko nas presenetijo. Nasprotno, vsa častivredna sredstva, da se obranimo težav, niso samo dovoljena, temveč tudi pohvalna. Vloga stanovitnosti je v glavnem potrpežljivo prenašanje nadlog, za katere ni zdravila. Tako tudi ni okretnosti telesa ali poteze z orožjem, ki bi ne bila dobra, če nam le pomaga odbiti udarec, ki nam je namenjen. Mnogim zelo bojevitim ljudstvom je bil pri vojskovanju beg poglavitna prednost in so sovražniku nevarneje kazala hrbet kot obraz. Tega se držijo Turki še danes. In Sokrat se pri Platonu norčuje iz Lahesa, ki je takole opredelil pogum: 'trdno se držati v strnjeni vrsti pred sovražnikom'. »Bi bilo strahopetno,« mu je zabrusil, »če bi jih premagal tako, da bi se jim umaknil?« In mu navaja Homerja, ki ni mogel prehvaliti Eneja, kako zna bežati. Ko se je Lahes popravil in priznal Skitom to navado, in nasploh konjenici, mu je potem citiral še primer spartanske pehote, ljudstva, ki je bolj kot katero koli drugo vajeno trdega vojskovanja. Ko pri Platajah niso mogli presekati perzijske falange, so se sklenili umakniti in udariti nazaj: ker je bilo videti, kot da so se spustili v beg, so Perzijce zvabili za sabo ter tako razkropili strnjene vrste zasledovalcev. In tako izbojevali zmago. Ko smo že pri Skitih, pravijo tole: ko si jih je šel Darej pokorit, je očital njihovemu kralju, da se mu kar naprej izmika in ogiba spopada. Pa mu je Indatirz, tako je bilo kralju ime, odvrnil, da se ne boji ne njega ne živega človeka, a da je taka navada njegovega ljudstva, saj nimajo ne orne zemlje, ne mesta, ne hiše, ki bi jo morali braniti pred sovražnikom. A če ga že tako zelo srbi ugrizniti, naj si le pride pobliže ogledat kraj starodavnih grobov, pa bo tam našel sogovornikov, kot ga je volja!

Pa vseeno, ko se znajdeš sredi topovskega ognja, kakršnih priložnosti se v vojni ne manjka, se je že kar nespodobno umikati pred grožnjo, da te zadenejo: zaradi silovitosti in hitrosti se nam zdi neizogibno! Marsikdo, ki je dvignil roko ali sklonil glavo, je bil, če ne drugega, tarča posmeha svojih tovarišev. Med vojnim pohodom cesarja Karla V. nad nas v Provansi jo je marki de Guast mahnil na izvidnico v mesto Arles, in ko se je prikazal izza zavetja mlina na veter, ki mu je pomagal, da se je približal, sta ga opazila žlahtni gospod de Bonneval in senešal iz Agenaisa, ki sta se sprehajala po galerijah amfiteatra. Pokazala sta ga gospodu de Villierju, poveljniku topništva, in ta je tako natančno pomeril s kulevrino, da bi jih imenovani marki, če se ne bi bil vrgel na stran, ko je videl kresati ogenj, po mnenju navzočih gladko skupil.

Čez nekaj let se je zgodilo nekaj podobnega: ko je Lorenzo Medičejski, vojvoda Urbinski, oče naše kraljice matere, oblegal Mondolfo, utrjeno italijansko mesto v okrožju Vicariato, je ravno še videl, kako se je zaiskrilo v cevi, ki je merila vanj, in je

na srečo počepnil, sicer bi mu bil strel, ki ga je zgolj oprasnil vrh glave, težko zgrešil prsi.

Resnici na ljubo, nisem ravno prepričan, če takšne vzgibe spremlja preudarek: kako pa naj sploh presodiš, ali je muha visoka ali nizka, če se vse zgodi tako znenada? Lažje verjamem, da je bil slepi sreči ljubši njun strah in da bo še kdaj drugič priložnost tako kroglo ujeti, kot jo zgrešiti! Ne morem si kaj, da ne bi vztrepetal, če mi v ušesa udari silni pok arkebuze, kjer ga ne bi pričakoval; videl sem, da se to dogaja tudi večjim korenjakom od mene! Niti stoiki ne pričakujejo, da naj bi znala duša njihovega modreca kljubovati prvim vidnim utrinkom in prebliskom, ki jo doletijo; strinjajo pa se, da je v bistvu stvar človeške narave, če se ob hudem grmenju nebes ali ob podoru ruševin na primer odzove tako, da se zdrzne in prebledi. Kar pa se tiče drugih razburjenj, da mu je le presoja čila in cela ter da ni prizadeto ali kakor koli načeto ravnotežje njegove razsodnosti, naj nikar ne daje svojemu strahu ali bolečini potuhe. Tisti, ki ni moder, enako ravna v prvem primeru, a popolnoma drugače v drugem. Zakaj vpliv razburjenj pri njem ne ostaja na površju, temveč prodre do samega osrčja njegovega razuma, ga okuži in izpridi. Razsoja v skladu s tem in se tako tudi ravna. Poglejte, kako lepo in jasno je zapisano stanje duha stoiškega modrijana: *Mens immota manet, lachrimae volvuntur inanes*. Modrecu z Aristotelovega sprehajališča takšni čustveni pretresi niso prihranjeni, jih pa zna krotiti.

ŠTIRINAJSTO POGLAVJE

*O tem, da je občutek dobrega in slabega precej odvisen od mnenja,
ki ga imamo o njiju*

Ljudi, kot pravi star grški pregovor, ne skrbijo stvari same, pač pa to, kar si o njih mislijo. Če bi lahko dokazali, da to zmeraj in povsod drži, bi bila lepa pridobitev za uteho našega nesrečnega človeštva. Zakaj če je za naše tegobe kriva samo naša presoja, kaj to ne pomeni, da bi jih bili sposobni prezirati ali preobrniti v dobro? Če so nam stvari prepuščene na milost in nemilost, zakaj jim ne bi zagospodarili in jih vpregli v svoj prid? Če tisto, čemur pravimo zlo in muka, nista ne zlo ne muka sama na sebi, pač pa jima lastnosti pripisuje le naša domišljija, potem nam jih je mogoče spremeniti. In če bi lahko izbirali in ne bi bili k temu prisiljeni, bi bili skrajno neumni, če bi silili tja, kjer nas najbolj boli, in bi dajali boleznim, bedi in ponižanju grenek, neprijeten okus namesto prijetnega: usoda bi tvar zgolj dala na voljo, nam pa bi bila prepuščena skrb za obliko. Če pa tisto, čemur pravimo zlo, ni zlo samo po sebi, ali je vsaj – naj bo kakršno koli že – drugačni priokus in videz odvisen od nas, kar je v bistvu isto, si oglejmo, ali je to mogoče zagovarjati. Če bi se lahko izvirno bistvo stvari, katerih nas je strah, samovoljno naselilo v nas, bi se v enaki meri naselilo v vseh ljudeh: zakaj ljudje so vsi ene vrste in tako ali drugače vsi preskrbljeni z enakim

spoznavno pojmovnim orodjem in organi. A razvejanost mnenj, ki jih imamo o teh stvareh, jasno kaže, da pridejo do nas samo v soglasju z njimi: eden jih morda sprejme vase z njihovim resničnim bistvom, pri tisoč drugih pa so deležne novega in čisto drugačnega.

Smrt, revščino in bolečino imamo za svoje glavne nasprotnice. No, in kdo ne ve, da je ta smrt, ki je za nekatere strahota vseh strahot, za druge spet edinstveno zavetje pred življenjskimi tegobami? Najvišje dobro narave? Edina opora naše svobode? Vsestransko in takojšnje zdravilo vseh bolezni? In medtem ko jo eni pričakujejo drhteč in prestrašeni, jo drugi prenesejo laže kot življenje. Tale se pritožuje, da je smrt preveč dostopna:

*Mors, utinam pavidos vita subducere nolles,
Sed virtus te sola daret.*

Pustimo ta nečimrna junačenja: takole je odvrnil Teodor Lizimahu, ki mu je grozil, da ga bo ubil: »To pa je nekaj, če si močen kot španska muha!« Večina filozofov, kot ugotavljajo, je šla bodisi namerno smrti naproti ali vsaj smrt pospešila in ji priskočila na pomoč. Koliko navadnih ljudi vidimo, ko korakajo v smrt, pa ne kakšno preprosto smrt, a zabeljeno s sramoto in včasih s hudimi mukami, in to tako samozavestno – eden zaradi trme, drugi zaradi naravne preproščine – da niti ne opazimo spremembe v njihovem vsakdanjem obnašanju. Uredijo domače zadeve, se priporočijo prijateljem, zapojejo, popridigajo in ogovorijo ljudi; včasih navržejo še kakšno kosmato šalo in nazdravijo znancem kakor Sokrat.

Nekdo, ki so ga peljali na vislice, je rekel, da ne po tej in tej ulici, ker je nevarno, da ga ne bi kak trgovec zaradi starih dolgov zgrabil za vrat. Spet drugi je dejal rablju, naj ga ne šlata po vratu, da ne počí od smeha, ker ga žgečka. Ko je spovednik obljubil nekomu, da bo večerjal z našim Gospodom, mu je ta odvrnil: »Kar vi pojdite namesto mene, danes sem na postu.« Ko je nekdo prosil za pijačo in je rabelj prvi srknil, ni hotel piti za njim, da ne dobi sifilisa. Vsak je že slišal zgodbo o Pikardijcu, ki so mu pod gavgami pokazali deklino, češ rešiš si življenje, če se oženiš z njo (kot kdaj pa kdaj dovoljuje naše sodstvo). Ta si jo malo ogleduje, in ko vidi, da šepa, odvrne: »Naredi voz in zategni, baba šanta!« In nekaj podobnega se je zgodilo na Danskem, ko je bil nekdo, ki naj bi mu odsekali glavo, na morišču deležen podobnega predloga: zavrnil ga je, češ da ima dečva, ki mu jo ponujajo, povešena lica in preveč šilast nos. Ko je bil v Toulousu neki sluga obtožen krive vere, se je v zagovor skliceval le na svojega gospodarja, mladega študenta, ki je bil zaprt skupaj z njim: in rajši je umrl, kot pa se pustil prepričati, da se njegov gospodar moti. Ko je kralj Ludvik XI. zavzel mesto Arras, se jih je mnogo rajši pustilo obesiti, kot pa da bi vzkliknili: »Živel kralj!«

V kraljestvu Narsingar so še danes žene duhovnikov žive pokopane z mrtvim soprogom. Vse druge žene na moževem pogrebu ne samo vedno, a tudi vedro žive

sežgejo. In ko sežigajo truplo pokojnega kralja, se priveselijo h grmadi vse njegove žene in priležnice, ljubčki, raznorazni dostojanstveniki in služabniki, ki jih je vse polno, ter se vržejo v ogenj z gospodarjem vred; očitno jim je v čast tovariševati v smrti. Pa tudi med nežlahtnimi dušami burkačev so se našle takšne, ki se niso marale niti po smrti odpovedati norčijam. Tisti, ki ga je rabelj spustil z vrvi, je vzkliknil: »Plovi, barka!«, kar je bila njegova znana krilatica. Drugi šaljivec je umiral na slamnjači ob ognju in zdravnik je vprašal, kje ga boli. »Med klopjo in plamenom,« je odvrnil. In ko je župnik iskal stopala, skrotovičena od bolezni, da bi ga dal v sveto poslednje olje: »Na koncu nog jih boste našli,« je dejal. Tistemu, ki ga je bodril, naj se priporoči Bogu, pa: »Če bo takšna njegova volja, boste šli kmalu sami.« – »Ko bi bil vsaj tam jutri zvečer!« je rekel prvi. – »Priporočite se mu,« je nadaljeval drugi, »saj boste kmalu tam.« – »V takem bom rajši počakal,« je rekel prvi, »in mu sam odnesem priporočila.«

Med našimi zadnjimi vojnami v Milanu so si mesta podajali iz rok v roke, da so se ljudje naveličali najrazličnejših usodnih obratov in so se odločali za smrt. Slišal sem očeta, ko je pravil o petindvajsetih družinskih glavarjih, ki so si v tednu dni sami vzeli življenje. Dogodek, ki spominja na tisto, kar se je zgodilo v mestu Ksantijcev: med Brutovim obleganjem so moški, ženske in otroci križem kražem planili izza obzidja v takšni divji umiravski ihti, da je ni reči, ki jo narediš v begu pred smrtjo, česar niso storili oni, da bi ubežali življenju! Brutu se je komaj posrečilo rešiti peščico.

Vsako prepričanje je mogoče braniti za ceno življenja. Tako je prvi člen te lepe častne prisege, ki jo je Grčija zaprisegla in se je tudi držala v vojni proti Medijcem, določal, da se bo vsak rajši odpovedal življenju, kot da bi zamenjal svoje zakone za perzijske. Koliko smo jih videli v turško-grških vojnah, ki so rajši umrli bridke smrti, kot da bi se odpovedali obrezovanju in se prekrstili?

To je primer, ki so ga zmožne vse vere sveta. Ko so kastilski kralji pregnali Jude s svojega ozemlja, jim je pribežališče prodal portugalski kralj Janez po osem cekinov na glavo, in to pod pogojem, da bodo tega in tega dne odšli, ko jih bo oskrbel z ladjami, ki jih bodo odpeljale v Afriko. Napočil je dan, po katerem naj bi tisti, ki ne bi ubogali, postali sužnji: ampak na voljo je bilo premalo ladij in s tistimi, ki so se vkrkali, je posadka grdo in grobo ravnala; še več, poleg drugih ponižanj so jih zadrževali na morju, pluli zdaj naprej, zdaj nazaj, dokler jim ni zmanjkalo živeža, nakar so ga bili prisiljeni kupovati od mornarjev tako drago in tako dolgo, da so se nazadnje izkrcali v samih gatah. Ko je novica o nečloveškem ravnanju dosegla tiste, ki so ostali na kopnem, se jih je večina odločila za sužnost, drugi pa so se izdajali za prekrščene. Ko je prestol zasedel Emanuel, jih je najprej osvobodil, potem pa se je premislil in jim dal čas, da zapustijo deželo; določil je troje pristanišč, kjer se smejo vkrcati. Ker se mu ni posrečilo, da bi jih pokristjanil z naklonjenostjo, ki jim jo je izkazal, ko jih je osvobodil, je upal – kot pravi škof Osorius, najboljši latinski zgodovinar naših časov – da jih bodo spreobrnil nadloge, kakršne so čakale sotrpine v družbi oderuških

mornarjev, ko bodo morali zapustiti deželo, ki jih je razvadila z velikim bogastvom, in se podati na tuje in v neznano. Ko je kralj obupal – Judje so bili trdno odločeni odpotovati – je preklical dvoje od obljubljenih pristanišč, da bi si zaradi dolžine in neprijetnosti plovbe kdo vendarle premislil ali da bi jih imel vse zbrane na enem kraju, kar bi mu olajšalo izpeljati namero. In sicer je velel iztrgati iz rok očetov in mater vse otroke, mlajše od štirinajstih let, in jih odpeljati staršem izpred oči in iz dosega, kjer bi bili prekršчени v našo vero. Pravijo, da so dejanju sledili strahotni prizori, saj je nasilnemu ukazu kljubovala prirojena ljubezen med starši in otroki, povrh pa še vnema za staro vero. Nič neobičajnega ni bilo videti očete in matere, ko so si jemali življenje, še huje pa je bilo, ko so iz ljubezni in usmiljenja metali svoje otroke v vodnjak, da bi se izognili zakonu. Ker je medtem potekel rok, ki jim ga je določil kralj, in ker so bili brez sredstev, so spet padli v sužnost. Nekateri so se pokristjanili: do njihove vere in vere njihovih potomcev ima še danes, sto let pozneje, pomisleke kar nekaj Portugalcev, čeprav sta navada in čas krepkejša svetovalca od katere koli druge železne srajce. *Quoties non modo ductores nostri, dit Cicero, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt.*

Bil sem priča, kako je eden mojih bližnjih prijateljev iskal smrt s tako resnično ihto, ki jo je sam pri sebi utemeljeval z vsem raznoličjem dokazov in od katere se mi ga ni posrečilo odvrniti; prvo priložnost, ki se mu je ponudila ovenčana z avreolo dostojanstva, je na vsem lepem popadel z žarom koprnenja. Tudi v svojem času imamo kar nekaj primerov, ko so si celo otroci iz strahu pred kakšno lažjo neprijetnostjo vzeli življenje. V zvezi s tem je nekdo od starih dejal: »Česa vsega se nismo pripravljene bati, če nas je strah celo tistega, kamor se je zatekla strahopetnost?«

Če naj bi sestavil dolg spisek ljudi obeh spolov, vseh stanov in šol, ki so celo v srečnejših časih kar naprej smrt bodisi čakali ali jo sami od sebe iskali – in ki je niso iskali zgolj zato, da bi zbežali pred tegobami življenja, nekateri da bi zbežali preprosto življenjski naveličanosti, spet drugi v upanju, da jim bo drugod bolje – ne bi nikdar prišel do konca. Njihovo število je tako neskončno, da bi mi bilo v resnici lažje, če bi upošteval samo tiste, ki so se smrti bali. Samo tole bom rekel. Ko se je filozof Piron med hudim neurjem znašel na ladji, je bodril najbolj prestrašene okrog sebe in jim dajal za zgled prašiča, ki mu je bila nevihta deveta briga. Naj si torej drznemo sklepati, da smo bili obdarjeni z blagrom razuma, okrog katerega počnemo toliko cirkusa in v imenu katerega se imamo za gospodarje in vladarje stvarstva, zaradi trpinčenja samega sebe? Kaj nam bo vse znanje stvari, če smo ob mir in pokoj, ki bi ju sicer uživali in če se nam godi huje kot Pironovemu pujsku? Bomo pamet, ki nam je bila dana v največji blagor, uporabili za svoje uničenje in se borili zoper načrt narave in ureditev sveta, ki nalaga, naj vsak v svoj prid izrablja svoja sredstva in možnosti? V redu, mi boste rekli, vaša pravila veljajo za smrt, a kaj boste rekli o siromaštvu?

In kaj o bolečini, ki so jo Aristip, Hieronim in večina modrecev imeli za najvišje zlo; celo tisti, ki so jo z besedami zanikali, so jo v resnici sprejemali? Pozejdonija je

trpinčila skrajno huda bolezen; Pompej ga je prišel obiskat in se je opravičeval zaradi neprimerne trenutka za pogovor o filozofiji. »Bog ne daj,« je rekel Pozejdonij, »da zaradi bolečine ne bi mogel razpravljati in govoriti o njej!« In je bila tu debata o preziranju bolečine. A bolečina je odigrala svojo vlogo in ga vztrajno stiskala. Nakar je zavpil: »Zaman se trudiš, bolečina, nikoli ne boš zame zlo!« Ta zgodba je dvignila dosti prahu, a kaj v bistvu pomeni prezir bolečine? Pozejdonij razpravlja samo o besedi: če ga ostre bolečine ne zmotijo, zakaj potem zaradi njih prekinja tok pripovedi? Zakaj se mu zdi tako važno, da jih nima za zlo? Tu ne gre samo za domišljijo. O drugih stvareh imamo lahko svoje mnenje, a tu vlogo odigra vednost. O tem sodijo prav naši čuti:

Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa sit omnis.

Bomo dopovedovali koži, da jo udarci stremenice zgolj poškodujejo? In svojemu okusu, da je alojev sok bordojsko vino? Pironov pujs je tukaj na naši strani. Resda se smrti ne boji, a če ga premlatimo, bo cvilil in se otepal. Naj kršimo splošni zakon narave, ki ga vidimo v vsem, kar je živega pod nebom, in sicer, da pod bolečino vse vztrepeta? Zdi se, da celo drevesa ječijo pod udarci sekire. Smrt občutimo zgolj z močjo svojega razmisleka, saj gre za dejanje trenutka:

*Aut fuit, aut veniet, nihil est praesentis in illa,
Morsque minus poenae quam mora mortis habet.*

Na tisoče živali, na tisoče ljudi umre, še preden jim zažuga smrt. In ko že govorimo o tem, nas je v smrti pravzaprav najbolj strah bolečine, njene običajne znanilke. Vendar pa, če naj verjamemo enemu od svetih očetov: *Malam mortem non facit, nisi quod sequitur mortem*. In rekel bi še z večjo verjetnostjo, da nima s smrtjo nobene zveze ne tisto, kar je pred njo, ne tisto, kar prihaja za njo. Naša opravičevanja so čista laž. Iz izkušenj ugotavljam, ker nismo sposobni prenesti misli na smrt, tudi nismo sposobni prenesti bolečine: in ta bolečina je še dvakrat hujša, ker nam grozi s smrtjo. A ker razum obsoja našo strahopetnost, češ da se boji tako nenadne, neizogibne in brezčutne reči, nam je drugi izgovor sprejemljivejši. Na seznam nevarnosti ne damo nobenih bolezni, katerih edina nevarnost je bolečina; ima zobobol ali putiko, ki nista usodna, pa če še tako bolita, sploh še kdo za bolezen? Domnevajmo torej, da nam gre pri smrti predvsem za bolečino. Tako kot se ni v revščini bati ničesar razen tega, da te z žejo, lakoto, mrazom, vročino in neprespanimi nočmi ne pahne bolečini v objem. Zato se ukvarjajmo le z bolečino. Trdim, da je bolečina najhujša nesreča, ki nas lahko doleti v življenju, pa še kako rad: zakaj od vseh ljudi na svetu ji želim samo vse najslabše in se je zato nič manj ne izogibam, pa čeprav doslej, hvala Bogu, nisem imel kdove kakšnih opravkov z njo. Če že ni v naši moči, da jo ugonobimo, jo

vsaj s potrpljenjem ublažimo; in če se telo vznemiri, poskušajmo vsaj dušo in pamet obdržati pri dobrem zdravju. In če ne bi bilo v naši moči, bi nam bile sploh še za mar krepost, hrabrost, sila, velikodušnost in neomajnost? Kje bi igrale svojo vlogo, če ne bi bilo več bolečine, da bi ji kljubovale:

avida est periculi virtus.

Če ti ni treba spati na trdem, do vratu v oklepu oboroženemu prenašati opoldanske vročine, žreti konjskega in oslovskega mesa, gledati, kako te razkosajo, da ti izmed kosti izdrejo kroglo, pa trpeti, da te spet zašijejo, ti rano izžgejo in sondirajo, kako naj sicer dokažemo prednost, ki jo hočemo imeti pred ljudmi iz naroda? Daleč od tega, da bi nam modreci odsvetovali bežati pred zlom in bolečino, pravijo nam, naj med enako dobrimi dejanji rajši izberemo tisto, v katerem je več muke: *Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati*. Zato tudi ne moremo prepričati svojih prednikov, da zmage, izbojevanje z grobo silo, na slepo srečo, prav nič ne prekašajo zmag, presplet-karjenih in zrovarjenih lepo v zavetrju:

Laetius est, quoties magno sibi constat honestum.

Povrh nam bodi v tolažbo: če je bolečina huda, je seveda kratka; če pa je dolga, je lahka: *si gravis brevis, si longus levis*. Sploh je ne boš čutil dolgo, če bo prehuda; izčrpala bo bodisi sebe, bodisi tebe, kar je v bistvu isto. Če je ne prenašaš, te bo odnesla. *Memineris maximos morte finire; parvos multa habere intervalla requietis; mediocrium nos esse dominos: ut si tolerabiles sint feramus, sin minus, e vita, quum ea non placeat, tanquam e theatro exeamus*. Če smo tako nesposobni trpeti bolečino, je to zato, ker nismo vajeni najti svojega glavnega zadoščenja v duši, ker se ne zanašamo dovolj nanjo, edino in vrhovno vladarico našega ditja in žitja. Telo sicer pozna odstopanja navzgor in navzdol, a v bistvu en sam korak in držo. Duša pa je spreminjasta in se zna prilegati vsem svojim obličjem; telesne občutke in vse druge zaznave podredi sebi in svojemu položaju, pa naj je kakršen koli že. Zato bi jo morali preučevati, jo spoznavati in prebuditi njeno vsemogočno slo. Ni ga razloga, predpisa ali moči, ki bi lahko izsilili njeno naklonjenost in izbiro. Izmed tisoč možnosti, s katerimi razpolaga, ji dajmo eno, primerno za svoj mir in ohranitev, pa ne bomo na varnem samo pred vsakršnim udarcem usode, a tudi, če je taka njena volja, z udarci in nesrečami obdarjeni in polaskani.

Duša brez razlike obrača vse v svoj prid. Celó zmote in sanje ji pridejo prav kot primerno gradivo, da nas obvaruje in zadovolji. Zlahka opazimo, da bolečino in užitek v nas spodbuja prav ostrina našega duha. Živali, ki držijo svojega na vajetih, puščajo telesu njegove občutke, ki so svobodni in spontani, razen tega pa pri vseh

vrstah skorajda enaki, kakor vidimo iz podobnosti njihovih vzgibov. Če ne bi svojim udom spodbijali pravnomočnih odločitev, ki jim gredo v takih primerih, bi nam šlo najbrž bolje, saj jim je narava naklonila pravo mero za užitek in bolečino. Kaj bi ne bila prava, ko pa je vsem ena in skupna! Ker pa smo se izvili izpod jarma zakonitosti narave in se vdali klateški svobodi svojih muhastih zaznav, jih poskušajmo narediti vsaj kar najbolj prijetne. Platona je strah naše nebrzdane predanosti bolečini in užitku, ker dušo preveč priklepata in vežeta na telo; mene pa, prav nasprotno, ker jo od nje ločujeta in cepita. Tako kot sovražnikovo srditost z bežanjem samo še vzpodbudimo, tako se bolečina prevzame, če trepetamo pred njo. Če ji bomo kljubovali, bo obzirnejša. Moramo se ji upreti in postaviti po robu. Če ji pokažemo hrbet in se ji izmikamo, samo kličemo nadse gorje, ki nam grozi. Kakor je telo, ki se napne, odpornejše proti napadu, tako je tudi duša.

Dotaknimo se primerov, pravega plena za ljudi, ki imajo z ledvicami take težave kot jaz; iz njih vidimo, da je z bolečino tako kot z dragimi kamni, ki so živahnejših ali pustejših odtenkov, odvisno od folije, na katero jih položimo: bolečina zavzame v nas samo toliko prostora, kolikor ji ga damo. »*Tantum doluerunt*,« pravi sveti Avguštin, »*quantum doloribus se inseruerunt*.« Desetkrat bolj čutimo zamah kirurgove britve kakor sunek z mečem sredi divjega boja. Porodne muke so po mnenju zdravnikov in po božjem mnenju hude; koliko cirkusa zganjamo okoli njih, pa čeprav se cela ljudstva niti ne zmenijo zanje! Da niti ne omenjamo špartanskih žena: ali opazite kakšno spremembo pri ženah švicarskih gardistov v naši pehoti, razen da se danes podijo za možem z otrokom na plečih, ki so ga še včeraj nosile v trebuhu? Pa pri lažnih Egipčankah, cigankah iz domačih logov, ki umijejo novorojenčka in se še same okopajo v bližnjem studencu? Ne da bi se ozirali na vse te deklince, ki dan na dan skrivaj spočenjajo in rojevajo otroke, omenimo vrlo ženo rimskega patricija Sabina, ki je iz obzirnosti do drugih sama, brez pomoči povila dvojčka in ni med porodnimi mukami ne črhnila in ne javsknila. Neki preprost špartanski pobec je ukradel lisičco in jo skril pod plašč (zakaj bolj jih je bilo ondi strah, da bi se z neumno tatvino osramotili, kot je nas strah, da bi nas zaradi nje kaznovali), potem pa je rajši pustil, da mu je oglodala trebuh, kot da bi se izdal! Nekemu drugemu dečku, ki je nosil žrtveno kadilo, je ogorek padel v rokav in pustil je, da je zgorel do kosti, samo da ni zmotil obreda. In ko so po svojih vzgojnih navadah preverjali hrabrost sedemletnih dečkov, so se mnogi rajši pustili bičati do smrti, kot da bi skremžili lice. Ciceron jih je videl sredi množičnega pretepa: s pestmi, brcami in zobmi, in prej so obležali brez zavesti, kot pa priznali, da so premagani. *Nunquam naturam mos vinceret: est enim ea semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum mollivimus.*

Vsem je znana zgodba o Scevoli, ki se je prikradel v sovražnikov tabor, da bi ubil poglavarja; ker se mu ni posrečilo, se je domislil nečesa nenavadnega, da bi izpolnil nalogo in rešil domovino: ne samo, da je svoj namen zaupal Porseni, kralju, ki naj bi

ga ubil, temveč je še pristavil, da je v taboru vse polno Rimljanov, njegovih pajdašev. Da bi pokazal, kakšnega kova je, si je dal prinesiti žerjavnico, nakar je stal in gledal, kako se mu roka cvre in žge, dokler ni sovražnik v grozi velel žerjavnico odnesti! In kaj naj rečemo o človeku, ki ni blagovolil prekiniti branja svoje knjige, medtem ko so zarezali vanj? Pa o tistem, ki se je vztrajno rogal in se kot za stavo norčeval iz prizadejanih muk, dokler niso druga za drugo odpovedale podeseterjene mučilne iznajdbe in razjarjenost rabljev, ki so se onegali z njim, in je ostal on zmagovalec! Ampak ta je bil filozof. Že, že! Kaj pa Cezarjev gladiator, ki je kar naprej nasmejan prenašal, da so mu grezili in šarili po ranah? *Quis mediocris gladiator ingemuit; quis vultum mutavit unquam? Quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? Quis cum decubisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit?*

Tudi ženske najdejo vmes svoj prostor. Kdo ni slišal v Parizu za tisto, ki se je dala živa odreti, samo da bi dobila svežino nove kože? Znano je, da so si dajale ženske ruvati žive in zdrave zobe, da bi dobile mehkejšo ali polnejšo barvo glasu ali da bi jih imele lepše razporejene. Koliko primerov omalovaževanja bolečine nam daje ta spol! Česa vsega ne zmorejo! Česa vsega jih ni strah, samo če je na vidiku večja lepota:

*Vellere queis cura est albos à stirpe capillos,
Et faciem dempta pelle referre novam.*

Bil sem jim priča, ko so goltale pesek in pepel in se v pravem trenutku potrudile, da so si zaradi bledikavih lic pokvarile želodec. In kaj vse muk ne bodo pretrpele, da bi bile videti vitke v život po španski modi, stiskajoč in zategujoč si pas s silnimi zarezami v rebra, vse do živega mesa! Ja, včasih vse do smrti. Mnoga ljudstva naših časov si sama zadajajo rane v podkrepitev verodostojnosti svojih priseg. Naš kralj omenja zanimive primere stvari, ki jih je videl na Poljskem in ki se tičejo tudi njega. Vem, da so nekateri v Franciji skušali to posnemati; a ne samo vem, videl sem dekle, kako si je štirikrat ali petkrat pošteno zasadila v roko iglo, ki jo je nosila v laseh, da ji je razpraskana koža krvavela, samo da bi dokazala žar svojih obljub in svojo vdanost. Turki se pridušajo svojim gospem z velikimi urezninami; in da bi bilo znamenje trajno, k rani nemudoma pritaknejo užarjeno jeklo in ga ne odmaknejo, dokler ni krvavitev zastavljena in rana zabrazgotinjena. Ljudje, ki so bili temu priča, so vse skupaj popisali in mi prisegli, da je res. Vsekakor se ti ne manjka Turkov, ki so se na vsakem koraku pripravljani za deset bore asprov globoko urezati v roko ali stegno.

Vesel sem, da imamo dokaze pri roki, kjer jih najbolj potrebujemo: in krščanstvo ne skopari z njimi. Po zgledu našega svetega voditelja jih je hotelo mnogo pobožno nositi križ. Iz najverodostojnejših virov vemo, da je kralj Sveti Ludvik nosil spokorniško haljo, dokler mu ni na starost spovednik dal odveze, in vsak petek ga je duhovnik bičal po plečih s petimi kovinskimi verižicami, ki jih je zato zmeraj imel v zaboju. Guillaume, naš zadnji vojvoda guyenski, oče tiste Aliénor, ki je prenesla

vojvodino pod francosko in angleško krono, je zadnjih deset ali dvanajst let življenja za pokoro neprestano nosil pod redovniško kuto oklep. Foulques, grof anjoujski, je šel vse do Jeruzalema in se dal tam bičati dvema od svojih oprod, z vrvo okoli vratu, pred svetim grobom našega Gospoda. Kaj ne vidimo še danes mnogo moških in žensk, ko si na veliki petek vsepovsod bičajo hrbet, mesarijo kožo in jo predirajo do kosti? To sem pogosto videl, in brez čarovnij. Ker nosijo maske, pravijo, da so nekateri pripravljeni za denar izpričevati vero drugih ljudi, kar je še lepši dokaz preziranja bolečine, pa tudi, da je pobožnost vendarle večja spodbuda od lakomnosti. Mirnega obraza in brez znakov žalovanja je Kvint Maksim pokopal sina konzula, Mark Katon sina voljenega pretorja, Lucij Pavel pa oba svoja v vsega nekaj dneh. Svojčas sem v šali dejal o nekom, da je ukanil božjo pravico: zakaj malo je manjkalo, da ni nasilne smrti svojih treh odraslih sinov, ki ga je udarila istega dne kot bridka šiba božja, če prav verjamemo, sprejel kot posebno milost! Tudi sam sem v rani mladosti izgubil dva ali tri otroke, resda ne brez obžalovanja, a prihranjena mi je bila globoka žalost. Pa vendar ni nesreče, ki bi ljudi zadela bolj v živo.

Kar nekaj drugih nadlog je še, kot opažam, ki prizadenejo ljudi, sam pa bi jih komaj opazil, če bi me doletele; in ko so me res doletele, se nisem zmenil zanje, čeprav je vse druge oblivala groza, tako da se ne bi upal pobahati pred ljudmi brez zardevanja. *Ex quo intelligitur non in natura, sed in opinione esse aegritudinem*. Mnenje je mogočen, drzen in nezmeren zagovornik. Kdo je kdaj tako požrešno iskal varnost in pokoj, kot sta Aleksander in Cezar iskala nevarnost in težave? Teres, Sitalkov oče, je rad govoril, češ da se mu zdi, da sploh ni razlike med njim in njegovim konjarjem, kadar se ne vojskuje. Ko je konzul Katon iz varnostnih razlogov v nekaterih španskih mestih prepovedal prebivalcem nositi orožje, se jih je mnogo ubilo: *ferox gens nullam vitam rati sine armis esse*. Koliko jih poznamo, ki so se odpovedali sladkosti mirnega domačega življenja v krogu bližnjih in šli iskat grozote neobljudenih puščav, kjer so bili izpostavljeni zavrženosti, nizkotnosti in preziru sveta: tu jim je bilo najbolj všeč!

Kardinal Borromeo je pred kratkim umrl v Milanu sredi razvrata, v katerega ga je vabilo vse, plemiški stan, neizmerno bogastvo, ozračje Italije in njegova mladost; ampak živel je tako strogo življenje, da mu je obleka, ki mu je služila poleti, služila tudi pozimi; spal je na slamnjači; ure, ki so mu ostale po opravljeni službi, pa je prebil na kolenih ob nenehnem študiju, s koščkom kruha in vrčkom vode poleg knjige, in to je bila vsa jed njegovih obedov in ves čas, ki ga je za to porabil. Poznam jih tudi kar nekaj, ki so znali izkoristiti in napredovati, ker so si pustili nasaditi roge: res pa se ljudje zgrozijo že samo ob tem izrazu.

Vid morda res ni naš najpomembnejši čut, je pa vsekakor najprijetnejši; ampak najzabavnejši in najkoristnejši od naših udov so očitno organi, s katerimi se razmnožujemo: marsikomu so se smrtno zamerili samo zato, ker so preveč prijazni, in so jih zavrgli zaradi njihovega pomena in veljave. Enako je razmišljal o očeh tisti, ki si jih je iztaknil. Za najširši in najbolj zdravi del človeštva je velika sreča, če imajo veliko

otrok; zame in še za nekaj drugih pa ni nič manjša, če ni nobenega. Ko so vprašali Talesa, zakaj se ni poročil, je odvrnil, da zato, ker ne mara puščati potomcev.

O tem, da ceno ustvarja naše mnenje, se lahko prepričamo ob vseh teh premnogih stvareh, za katerimi se niti ne ozremo, ko naj bi jih ocenjevali, vidimo samo sebe; ne upoštevamo ne njihovih lastnosti ne njihove koristnosti, samo koliko nas je stalo, da smo jih dobili – kot da bi šlo za del njihovega bistva. Za njihovo vrednost tako ne razgllašamo tistega, kar stvari dajejo nam, pač pa tisto, kar mi dajemo njim. Ob tem bi samo še dodal, da smo silni gospodarji svojih vlaganj. Če jih tehtamo, zvemo predvsem, da imajo težo. Naše mnenje jih nikoli ne pusti teči v prazno. Diamantu da vrednost cena, tako kot jo da vrlini težka pot do nje, pobožnosti jo da trpljenje in zdravlilu grenkoba. Nekdo, ki je hotel obubožati, je pometal zlatnike v isto morje, ki ga raziskuje toliko drugih in v njem išče zaklade. Epikur pravi, da bogastvo ne ublaži naših skrbi, a da jih samo spremeni. In res, skoposti ne povzroča pomanjkanje, pač pa preobilje.

O tem imam kar nekaj izkušenj. Od konca otroških let sem živel v treh vrstah življenjskih razmer. Prvo obdobje, ki je trajalo kakšnih dvajset let, sem preživel z občasnimi sredstvi, na ukaz drugih ljudi, odvisen od njihove pomoči, brez stalnega računa in brez pravil. Moji izdatki so bili samo še bolj brezskrbni in veseli, ker jih je vodila drznost slepe sreče. Nikoli se mi ni bolje godilo. Ni se zgodilo, da bi mi bila mošnja prijateljev zaprta, sam pa sem si tudi zabičal, da ne bom zamujal pri plačevanju dolgov v domenjenih rokih. Ker so videli, kako se trudim, da jih ne bi razočaral, so mi róke sto in stokrat podaljševali, jaz pa sem jim bil gospodarno, kar po svoje prefrigano vdan. Po naravi z užitkom plačujem dolgove, da se rešim s pleč nadležnih bremen in te vrste zaslužjenosti; povrh mi tudi godi, če naredim, kar je treba in kar razveseli druge. Izjema so seveda plačila, pri katerih je treba barantati in se pogajati; če ne najdem nikogar, da bi nanj preložil nalogo, sramežljivo in v svojo škodo odlašam, kolikor se le da, ker me je strah vsega tistega prerekanja, povsem nezdružljivega z mojo naravo in mojim načinom sporazumevanja. Ničesar ne sovražim bolj od barantanja. Gre za čisto menjavo ukan in nesramnosti: po eni uri prerekanja in slepomišenja tako eden kot drugi zaradi bore pet soldov popusta prelomita besedo in prisege.

Na slabšem sem bil tudi pri izposojanju: ker nisem imel srca za osebno naprošanje, sem rajši tvegala srečo s pismi, ki ne terjajo naporov, v bistvu pa kar kličejo po tem, da te zavrnejo. Kar se tiče preživljanja, sem se precej bolj veselo in lahkomišno zanašal na zvezde kot zdaj, ko se zanašam na pamet in previdnost. Večina dobrih gospodarjev si predstavlja, da mora biti grozno, če živiš v takšni negotovosti, in niti ne pomisli, da živi tako večina ljudi. Koliko imenitnih ljudi je vrglo vse svoje premoženje čez krov in to počne dan za dnem, čakajoč na ugoden veter kraljeve naklonjenosti ali sreče? Zato da je Cezar postal Cezar, se je poleg vsega svojega zadolžil za milijon v zlatu. In koliko trgovcev se začne ukvarjati s trgovino, ko prodajo posestvo in z izkupičkom odpotujejo v Indijo,

Tot per impotentia freta?

In tudi v današnjih sušnih časih, kar se pobožnosti tiče, imamo na tisoče in tisoče samostanov, ki lagodno čakajo, da jim z dobrotljivega neba pade, kar potrebujejo za svoj vsakdanji obed. In, drugič, niti ne pomislijo, da ta gotovost, na katero prisegajo, ni nič manj negotova in naključna od naključja samega. Z več kot dva tisoč cekini dohodkov gledam revščino tako od blizu, kot da bi se me tiščala. Ne samo, da zna usoda revščini navrtati sto razpok v naše zaklade, ker sreča pogosto ne pozna vmesne poti med največ in najmanj,

Fortuna vitrea est; tunc cum splendet frangitur

in sesuti vse naše nasipe in branike, se mi vse tako zdi, da se beda iz najrazličnejših razlogov seli tako k premožnim kakor revnim; morda je vendarle nekoliko lažje shajati z njo na samem, kot če naletimo nanjo v družbi bogastva. Bogastvo je bolj stvar reda kakor dohodkov: *Faber est suae quisque fortunae*. In večji siromak se mi zdi bogataš, ki je v škripcih in ki se v zagati otepa finančnih težav, kot tisti, ki je zgolj in samo reven. *In divitiis inopes, quod genus egestatis gravissimum est*. Največje in najbogatejše vladarje ponavadi v skrajno nujo pritirata pomanjkanje in sila. Je še kakšna hujša skrajnost, kot če zaradi njiju postaneš krivičen samozvanec in si nasilno prilastiš imetje svojih podložnikov?

Moje drugo obdobje je bil čas, ko sem imel denar. Ker sem se navezal nanj, sem se lahko kmalu pohvalil s kar lepimi prihranki za človeka svojega stanu; bil sem prepričan, da imaš v bistvu samo tisto, kar presega običajne izdatke, in da ne moreš računati na sredstva, ki se jih šele nadejaš, pa če stvari še tako dobro kažejo. Kaj, sem si govoril, če me preseneti ta ali ona težava? Spričo takšnih praznih in pregrešnih misli sem kar naprej bistro umil dokazati, kako znam s prihranjenim kljubovati vsem nevšečnostim; in sem imel zmeraj odgovor na jeziku, če me je hotel kdo prepričati, da je število nevšečnosti preveč neskončno, češ saj ne, da bi kljuboval vsem, a vsaj nekaterim od njih in še katerim njim podobnim povrh. Nisem se mogel znebiti skrbi in strahov. A to sem držal v največji tajnosti: jaz, ki si drznem toliko povedati o sebi, nisem o svojem denarju nikdar govoril po pravici: kakor tisti bogataši, ki se imajo za reveže, in reveži, ki se imajo za bogataše, in si tako odvežejo vest, da jim ne bi bilo treba iskreno spregovoriti o tem, kar imajo. Kako smešna in sramotna previdnost! Če sem odhajal na potovanje, nisem imel nikoli občutka, da sem dovolj pripravljen. In več ko sem imel denarja, več sem imel skrbi: če ne glede varnosti na cestah, pa o zanesljivosti nosačev prtljage; kot mnogi moji znanci nisem bil miren, če je nisem imel stalno pred očmi. Če sem pustil blagajno doma, pa so glodala in vrtala po meni sumničenja, in o tem, kar je še huje, nisem mogel črhniti nikomur! Kar naprej so mi misli uhajale k njej. Če se vse vzame, je denar teže obdržati kakor dobiti. In čeprav

nisem počel vsega, kar sem povedal, sem se temu težko upiral. Koristi sem imel bore malo: če sem že laže zapravljaj, niso bila zato bremena nič manjša. Zakaj, kot pravi Bion, enako se jezita dolgolasec kakor plešec, če jima izpuliš las: samo da si se navadil in vrgel oko na kupček zlata, pa ti neha služiti: še dotakniti se ga ne boš več upal! Zdi se ti kot stavba, ki se bo zrušila, če se je samo dotakneš. Huda nuja te mora grabiti za vrat, da ga načneš. Prej bi bil zastavil arnož in kaj manj nerad in težkega srca prodal konja, kot pa zarezal v najljubši mošnjček, ki sem ga dal na stran. Nevarnost pa tiči v tem, ker takšni želji ni lahko postaviti trdnih meja – pri stvareh, ki se nam zdijo dobre, jih je težko odkriti – in ugotoviti, kdaj naj nehamo varčevati. Kar naprej nam kupček raste in je od ene vsote do druge večji, dokler se skopuško ne odpovemo uživanju svojih lastnih dobrin: ves užitek je v samem kopičenju, ne pa v uživanju. V takšnem smislu, če govorimo o denarju, so najbogatejši tisti, ki varujejo vrata in obzidja dobrega mesta. Po mojem je vsak človek, ki ima denar, stiskač. Platon takole razvršča telesne ali človeške dobrine: zdravje, lepota, moč, bogastvo. In bogastvo, pravi, ni slepo, pač pa še kako jasnovidno, če ga razsvetluje pamet. Dionizij Mlajši je v tem primeru ravnal sijajno. Obvestili so ga, da je eden njegovih Sirakužanov zakopal zaklad v zemljo. Zahteval je, naj mu ga prinese, in to je možakar tudi naredil; skrivaj je en del obdržal zase in se z njim preselil v drugo mesto. Ker ni imel več veselja, da bi grabil na kup, je začel živeti svobodneje. Ko je to slišal Dionizij, mu je vrnil preostanek zaklada: rad mu ga je vrnil, ker se ga je ta naučil uporabljati.

Nekaj let sem preživel v takšnih razmerah. Ne vem, kateri dobri duh me je iz njih nadvse dobrodejno pregnal kakor Sirakužana in odpihnil v veter moje prihranke: te bedaste manjše me je rešil užitek neizmerno dragega potovanja. Tako sem se znašel v tretjem življenjskem obdobju – povem, kar občutim – ki je seveda precej bolj zabavno in urejeno. Moji odlivi in moji prilivi tečejo vstric, enkrat vodijo eni, enkrat drugi, a drug drugega ne spustijo izpred oči. Živim od danes na jutri in sem čisto vesel, če lahko zadovoljim svoje obstoječe in redne potrebe; za tiste, ki so izredne, ne bi zado-stovale vse zaloge sveta. In neumno je pričakovati, da nam bo usoda dala dovolj orožja zoper samo sebe. Boriti se moramo s svojim orožjem. Naključna orožja nas bodo v usodnem trenutku izdala. Če dajem na kupček, ga dajem zato, ker upam, da bom denar kmalu rabil: ne za nakup zemlje, s katero nimam kaj početi, a da si kupim užitek. *Non esse cupidum pecunia est, non esse emacem vectigal est.* Ni me niti strah, da bi mi kaj manjkalo, ne želja, da bi imel še več: *Divitiarum fructus est in copia, copiam declarat satietas.* Še posebej si čestitam, da me je ta sprememba doletela v obdobju, ki se rado nagiba k skoposti, in da sem rešen te bolezni, tako skupne starcem, in najbolj smešne vseh človeških nespameti. Feraulas je izkusil oboje vrst sreče. Ugotovil je, da več imeti ne pomeni večje žeje, lakote, večje želje po spanju in ljubezni, po drugi strani pa je čutil na plečih nadležno breme gospodarjenja – tako kot se dogaja tudi meni. Pa je sklenil osrečiti ubogega mladeniča, zvestega prijatelja, ki je hlepel po bogastvu, in mu je podaril vsa svoja bogastva, ki jih je bilo veliko in preveč pa še vsak dan več zara-

di darežljivega Kira, njegovega dobrega gospodarja, in zaradi vojne. Vse pod enim samim pogojem, da bo mladenič skrbel zanj in ga pošteno hranil kot gosta in prijatelja. In sta potem zelo srečno živela in bila v zamenjanih okoliščinah oba zadovoljna. Kaj takega bi sam z veseljem posnemal! Ne morem prehvaliti sreče starega prelata, ki se je gladko odkrižal svojega mošnjička, svojih dohodkov in izdatkov, tako da je nalogo zaupal enkrat enemu slugi, drugič drugemu: pretekla je cela vrsta let, on pa kot tujec v svoji hiši ni imel najmanjšega pojma o denarnih zadevah. Zaupanje v dobroto drugega je kar lep dokaz o tvoji lastni dobroti: zato gleda Bog nanj z odobravanjem. In če je že beseda o prelatu, ne poznam bolj urejenega in gospodarnega doma, kot je njegov. Blagor človeku, ki je prilagodil potrebe po svoji meri, tako da mu premoženje zadošča in mu ne povzroča posebnih skrbi in zadreg, trošenje in pridobivanje pa ne prekinja njegovih drugih, primernejših, tišjih in ljubših opravil.

Blaginja in beda sta torej odvisni od mnenja vsakogar posebej; v bogastvu, slavi, zdravju je samo toliko lepote in zadoščenja, kolikor jim ga nakloni tisti, ki jih premore. Vsakomur je dobro ali slabo, kakor sam gleda na stvari. Ni zadovoljen tisti, za kogar drugi mislijo, da je, a tisti, ki tako misli o samem sebi. Samo na ta način je vera resničnost in resnica. Sreča nam noče ne dobrega ne slabega: daje nam samo stvar in seme, ki jo naša duša, mogočnejša od nje, obrača in obrne, kot se ji zljubi, edina stvarnica in vladarica naše sreče ali nesreče. Kar prihaja od zunaj, se navzame okusa in barve našega notranjega ustroja, tako kot nas obleka ne greje s svojo toploto, ampak z našo, ker je njena naloga, da jo zadržuje in ohranja. Pokrij z njo mrzlo telo in bo enako zadrževala nizko temperaturo: tako se ohranjata sneg in led. Ni kaj, tako kot je lenemu muka učenje in pijancu zdržnost pri vinu, tako je zmernost trpinčenje za zapravljevca in telovadba nadloga za rahločutnega brezdelneža: in tako vsem po vrsti. Stvari niso ne boleče ne težke same po sebi, takšne so zavoljo naše šibkosti in naše mehkužnosti. Če hočemo soditi o velikih in vzvišenih stvareh, potrebujemo tudi takšno dušo, sicer jim pripisujemo svoje napake. Ravno veslo se zdi v vodi krivo. Stvari ni samo važno videti, važno je, kako jo vidimo. Lepo prosim: če je že toliko umovanja, ki na najrazličnejše načine prepričuje ljudi, naj prezirajo smrt in prenašajo bolečino, zakaj ne najdemo ničesar, kar bi bilo uporabno za nas? Če se je tolikim različnim idejam posrečilo prepričati druge, zakaj ne more vsak od nas najti tiste, ki bi bila primerna za njegovo naravo? Če ne prebaviš hudega in korenitega zdravila, ki odstrani bolezen, vzemi vsaj malo blažila! *Opinio est quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate: qua, cum liquescimus fluimusque molitia, apud aculeum sine clamore ferre non possumus. Totum in eo est, ut tibi imperes.*

Sploh pa se ne izognemo filozofiji, če se še tako zelo sklicujemo na ostrino bolečin in na človeško krhkost. Na ta način jo prisilimo, da se ukvarja s svojimi neovrgljivimi replikami: če je že slabo živeti v nuji, pa vsaj v nuji živeti ni nobena nuja. Vsak si je sam kriv, če mora dolgo trpeti. Kdor nima poguma, ne da bi umrl, ne da bi živel, kdor noče ne kljubovati ne zbežati, kaj naj z njim?

OSEMNAJSTO POGLAVJE

O strahu

*Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.*⁷

Nisem kdove kakšen naturalist, kot pravijo, in se mi niti ne sanja, kakšni vzgibi vodijo strah v nas; no, naj bo kakor koli že, gre za nenavadno čustvo in zdravniki pravijo, da ga ni, ki bi našo razsodnost hitreje vrgel iz ravnotežja. Sam sem videl mnogo ljudi, ki se jim je zmešalo od strahu; ni kaj, dokler ne mine napad, se tudi najbolj preudarnim zvrsti v glavi. Ob strani puščam preprosti živelj, ki se mu prikazujejo zdaj pradedje iz grobov, ohomotani v mrtvaške prte, zdaj volkodlaki, pa škratje in himere. In celo med vojaki, kjer naj bi imel manj iskati, kolikokrat je spremenil čredo ovc v eskadron težkih konjenikov? Trstičje in preslico v četo vojščakov in suličarjev? Prijatelje v sovražnike? In bel križ v rdeč? Ko je vojvoda Bourbonski zavzel Rim, se je praporščak, ki je stražil na trgu svetega Petra, ob prvem preplahu tako ustrašil, da je planil iz mesta skoz odprtino v razvalinah, s praporom v rokah, sovražniku v naročje. Bil je prepričan, da teče v mesto, in je šele zadnji hip opazil čete vojvode Bourbonskega, ki so premaknile bojno vrsto, da se postavijo po robu, misleč, da gre za izpad prebivalcev mesta; zavedel se je svojega početja in se vrnil skoz isto odprtino, skoz katero jo je tristo korakov daleč mahnil po bojišču. Tako srečno je ni odnesel zastavonoša poveljnika Juilla, ko sta nam grof Bureski in graščak Reuski prevzela Saint Paul. Tako je obmril od strahu, da je s praporom vred planil iz mesta skoz strelno lino in so ga napadalci sesekali na kosce. Med tem istim obleganjem omenimo še plemiča, ki mu je tako stisnilo, skrepenelo in oledenelo srce od strahu, da se je brez ene same praske zgrudil mrtev na tla. Podoben strah zgrabi včasih celo množico. Ko se je Germanik spopadel z Germani, sta dve veliki četi v grozi ubrali vsaka svojo pot: prva je bežala tja, od koder je bežala druga!

Zdaj daje – kot v prvih dveh primerih – strah našim petam krila; zdaj spet nam noge prikuje v tla in jih zavre, kot se je zgodilo cesarju Teofilu v boju, ki ga je zgubil z Agarenci; bil je, kot beremo, kot od strele zadet in kot vkopan, da se ni spomnil niti bežati: *adeo pavor etiam auxilia formidat*,⁸ dokler ga ni Manuel, eden glavnih poveljnikov njegove vojske, pocukal in stresel, kot da ga drami iz globokega sna, rekoč: »Če ne greste z mano, vas ubijem: bolje je, da izgubite življenje, kakor da v ujetništvu izgubite cesarstvo.« Še svojo zadnjo moč razkrije, ko se strahu udinjamo s korajžjo, za katero je prikrajšal našo čast in dolžnost. V prvem spopadu bojnih vrst, ki so ga pod konzulom Sempronijem Rimljani izgubili proti Hanibalu, je vojska dobrih deset tisoč pešakov v navalu groze, ko ni videla drugega izhoda za svojo strahopetnost, udarila na sredo sovražnikove glavnine, se prebila z neverjetno silo in pri tem po-

⁷ »Ostrmim in na glavi lasje se ježijo, glas se zatakne mi v grlu.« (Vergilij, *Eneida* 2.774, 3.47. Prev. Fran Bradač)

⁸ »Tak strah se ustraši celo pomoči.«

klala nešteto Kartazanov; plačali so enako ceno za sramotni beg, kot bi ga plačali za veličastno zmago.

To je tisto, česar me je pri strahu najbolj strah. V svoji zagrizenosti prekaša vse druge dogodke. Je lahko kakšno čustvo silovitejše in bolj upravičeno od tistega, kar so občutili Pompejevi prijatelji, ki so bili skupaj z njim na ladji, priče grozotnega pokola? Pa tudi te občutke je zatrl njihov strah pred bližajočimi se egipčanskimi jadri; opazili so, da njegovi prijatelji samo še priganjajo mornarje, naj dajo vse od sebe in se rešijo z veslanjem; ko so se izkrkali v Tiru, rešeni strahu, so šele pomislili na svoje izgube in dali duška tožbam in solzam, ki jih je pred tem krotilo ono drugo, silovitejše čustvo. *Tum pavor sapientiam omnem mihi ex animo expectorat.*⁹ Tiste, ki so jih pošteno skupili v bojnem spopadu in jih je ena sama rana in kri, mirno spet pošlješ naslednjega dne v napad. Tistih pa, ki so okusili, kaj se pravi, če se sovražnika zares ustrašiš, ne pripraviš več, da bi mu pogledali v obraz. Ljudje, ki se ne morejo otresti strahu, da zgubijo premoženje, da jih izženejo ali podjarmijo, živijo v nenehni tesnobi in nimajo veselja za pijačo, jedačo in počitek; medtem ko tisti, ki so res reveži, pregnanci ali tlačani, pogosto ne živijo nič manj veselo od drugih. In od mnogih ljudi, ki so se zaradi kljuvanja strahu obesili, utopili ali se pognali v brezno, smo se naučili, da je strah še kaj bolj nadležen in neznosen od smrti.

Grki so poznali še drugo vrsto strahu, za katero ni kriva napaka v naši presoji in ki nastopi, kot so rekli, brez očitnega razloga in na nebeško pobudo. Pogosto je znal zgrabiti cele narode in cele vojske. Tak je bil strah, ki je neusmiljeno opustošil Kartagino. Zaslišati je bilo krike in prestrašene glasove; kot da bi zvonilo preplah, so prebivalci drveli iz hiš in se začeli spopadati, si zadajati rane in se med sabo pobijati, kot da bi drug v drugem videli sovražnika, ki bi jim zasedel mesto. Vse je bil en sam metež in nered, dokler niso z molitvijo in darovanjem potešili jeze bogov. Temu pravijo panični strah.

DEVETNAJSTO POGLAVJE *O svoji sreči sodimo šele po smrti*

*Scilicet ultima semper
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.*¹⁰

Otroci poznajo s tem v zvezi zgodbo o kralju Krojzu. Ko ga je Kir ujel in obsodil na smrt, je tik pred usmrтитvijo vzkliknil: »O, Solon, Solon!« Ko je to slišal Kir, je hotel vedeti zakaj, nakar mu je Krojz pojasnil, da na svoji koži preverja besede, s katerimi

⁹ »In strah mi oropa srce vsakršne pameti.«

¹⁰ Ovidij, *Metamorfoze* 3.135.

ga je nekoč posvaril Solon: da se zaradi negotovosti in spremenljivosti človeških reči, ki se ob najrahljšem vzgibu prevešajo iz enega stanja v nekaj čisto drugega in drugačnega, ljudje ne morejo imeti za srečne, pa naj jim kaže usoda še tako lep obraz, dokler ne mine zadnji dan življenja.

Zato je Agezilaj odvrnil tistemu, ki je blagroval perzijskega kralja, da se je tako mlad dokopal do takšne oblasti: »Že že,« je rekel, »tudi Priam pri mojih letih ni poznal nesreče.« Makedonski kralji, potomci Aleksandra Velikega, so postali v Rimu mizarji in pisarji; in sicilski tirani so v Korintu učiteljevali. Osvajalec polovice sveta, vojskovodja tolikih vojsk, je postal beden prosilec lopovskih uradnikov egiptovskega kralja: takšno ceno je plačal veliki Pompej za podaljšek petih ali šestih mesecev življenja! In Ludovico Sforza, deseti vojvoda milanski, pod katerim se je tako dolgo tresla vsa Italija, je za časa naših očetov umrl v ujetništvu v Lochesu – in kar je pri vsem skupaj najhujše – potem ko je na gradu preživel deset let. Kaj ni najlepša kraljica, vdova največjega kralja krščanskega sveta, umrla pod krvnikovo roko? In še sto in sto podobnih primerov. Zakaj kot je videti, kakor da besnijo viharji in nevihte nad oholostjo naših visokih stavb, tako so tudi zgoraj duhovi, ki nam zavidajo tuzemsko veličino.

*Usque adeo res humanas vis abdita quaedam
Obterit, et pulchros fascēs saevasque secures
Proculcare, ac ludibrio sibi habere videtur.*¹¹

In kot kaže, usoda včasih v zasedi preži na zadnji dan našega življenja, da bi pokazala svojo moč in v trenutku zrušila vse, kar je dolga leta gradila – in da bi nas slišala vpiti za Laberijem: *Nimirum hac die una plus vixi, mihi quā vivendum fuit.*¹² Tudi tako bi si lahko razlagali dobri Solonov nauk. A bil je filozof: in filozofom milost ali nemilost usode ne pomenita ne sreče ne nesreče, veličje in oblast sta zanje okoliščini bolj ali manj postranskega pomena. Zato se mi zdi čisto verjetno, da je zrl prek tega in da nam je hotel povedati, kako te iste sreče našega življenja – odvisne od spokojnosti in zadovoljstva žlahtnega duha, pa od odločnosti in samozavesti uravnovešene duše – ne gre nikdar pripisati človeku, preden nam ne odigra zadnjega, nedvomno najtežjega, dejanja svoje igre. Pri vsem drugem gre lahko za masko: vsa ta imenitna filozofska umovanja znajo biti samo poza, pa tudi dogodki nas lahko ne zadenejo v živo in nam pustijo ohraniti veder obraz. A v tem zadnjem prizoru med smrtjo in nami se ni več kaj spakovati, treba je reči bobu bob po francosko, treba je pokazati, kaj je dobrega in bistrega na dnu lonca.

*Nam verae voces tum demum pectore ab imo
Ejiciuntur, et eripitur persona, manet res.*¹³

¹¹ Lukrecij, *O naravi sveta* 5.1232–34.

¹² »Ta dan je res več, kot mi je bilo živeti.« (Makrobij, *Saturnalijske* 2.7)

¹³ Lukrecij, *O naravi sveta* 3.57.

Zato je treba na tem poslednjem preskusnem kamnu presojati vsa druga dejanja našega življenja. To je ključni dan, dan, sodnik vseh drugih. »Ta dan,« je slišati iz antike, »bo sodil o vseh mojih minulih letih. Prepušчам smrti, naj preizkusi sad mojih prizadevanj. Pa bomo videli, ali mi besede prihajajo iz ust ali od srca.«

Kar nekaj sem jih videl, ki so s smrtjo spravili vse svoje življenje na dober ali slab glas. Scipion, Pompejev tast, je s svojo smrtjo pokrpal slab sloves, ki se ga je dotlej držal. In ko so vprašali Epaminondo, koga od vseh treh najbolj ceni, Habrio, Ifikrata ali sebe, je odvrnil: »Preden lahko kaj rečemo o tem, moramo videti, kako bomo umrli.« Ni kaj, Epaminondas bi veliko izgubil, če bi ga bili tehtali brez časti in veličine njegovega konca.

Bog je obrnil, kot se mu je zahotelo, a troje najostudnejših in najpodlejših ljudi, kar sem jih poznal v svojem času, katerih življenje je bila ena sama ogaba, je umrlo povsem spokojne in vsekakor do kraja spravljene smrti. So lepe in srečne smrti. Videl sem jo, kako je presekala življenjsko nit nekemu, ki je čudovito napredoval, v cvetu rasti, s tako lepim koncem, da ni bilo po mojem v njegovih visokoletečih in pogumnih namerah nič tako veličastnega, kot je bilo njih slovo. Prišel je – ne da bi sploh odšel – na kraj namembe, veličastneje in slavnije, kot si je želel ali se nadejal. In s padcem je prehitel moč in ugled, kamor ga je vodila pot. Ko presojam življenje drugih, zmeraj pogledam, kako se je končalo, in predvsem si prizadevam v življenju, da bi svoj konec lepo izpeljal, se pravi v miru in tiho.

OSEMINTRIDESETO POGLAVJE

Kako se jokamo in smejemo zaradi iste stvari

Ko preberemo v zgodovinskih knjigah, kako se je zamerilo Antigonu, ko mu je sin prinesel glavo kralja Pira, njegovega sovražnika, ki je ravnokar padel v boju proti njemu, in kako je ob pogledu nanjo bridko zajokal; in kako je vojvoda René Lorenski prav tako objokoval smrt vojvode Karla Burgundskega, katerega je premagal in kako je nosil črnino na njegovem pogrebu; in kako je zmagovalca po bitki pri Aurayju, v kateri je grof Montfortski premagal Karla Bloijskega, tekmece za bretonsko vojvodino, ob pogledu na truplo padlega sovražnika prevzela globoka žalost – ko skratka preberemo vse to, nikar ne vzkliknimo pri priči:

*Et così aven che l'animo ciascuna
Sua passion sotto el contrario manto
Ricopre, con la vista hor' chiara hor bruna.*¹⁴

Ko so Cezarju pokazali Pompejevo glavo, zgodovinske knjige pišejo, da je pogledal

¹⁴ Petrarka, *Soneti* 81.

stran, kot da gre za kaj grdega in neprijetnega. Tako dolgo sta se razumela in ujemala pri upravljanju državnih zadev, toliko občestva sreče sta skusila skupaj in si napravila toliko vzajemnih in zavezniških uslug, da najbrž ne smemo videti v njegovem obnašanju kaj posebno zlaganega in nepristnega, kakršnega bi rad pokazal pesnik:

*tutumque putavit
Jam bonus esse socer; lachrimas non sponte cadentes
Effudit, gemitusque expressit pectore laeto.*¹⁵

Čeprav ni večina naših dejanj v bistvu nič drugega kot krinka in šminka in je lahko kdaj res, da

*Haeredis fletus sub persona risus est,*¹⁶

pa moramo kljub vsemu pri oceni takšnih dogodkov upoštevati, kako pogosto nam dušo pretresajo nasprotujoči si občutki. In kakor pravijo, da je naše telo mešanica različnih sokov, izmed katerih prevlada tisti, h kateremu smo bolj nagnjeni po naravi, tako je tudi z dušo: naj jo burijo še tako različna čustva, mora biti eno, ki ostaja gospodar položaja. Spričo prožnosti in spremenljivosti naše duše njegovo zmagoslavje ni tako popolno, da ne bi bila šibkejša kdaj pa kdaj sposobna zavzeti izgubljenega ozemlja in za krajši čas še sama udariti na plan. Zato tudi ne vidimo samo otrok, ki sproščeno sledijo naravi, kako se pogosto jokajo in smejejo isti stvari; a nihče izmed nas – pa naj si še tako želi odriniti na pot – se ne more pobahati, da bi mu v trenutku, ko se poslavlja od domačih in od prijateljev, ne vzdrhtelo srce; in če se mu že ravno ne ulijejo solze, nogo vtakne v streme potrtega in otožnega obraza. Pa naj še tako žlahten ogenj greje srce neveste imenitnega rodu, treba jo je vendarle na silo odtrgati z materinega vratu in jo izročiti ženinu, naj že reče, kar hoče, vrli veseljak:

*Est ne novis nuptis odio venus, anne parentum
Frustrantur falsis gaudia lachrimulis,
Ubertim thalami quas intra limina fundunt?
Non, ita me divi, vera gemunt, juverint.*¹⁷

Zato ni nič čudnega, če objokujemo smrt človeka, ki ga še zdaleč ne bi marali videti živega. Ko oštevam sobarja, ga oštevam iz vsega srca, moje bentenje je resnično, ne hlinjeno; a ko se jeza razkadi, in če me potrebuje, mu rad pomagam, pri priči list obrnem. Ko ga ozmerjam s cepcem, z oslom, mu ne nameravam za vselej prišiti teh vzdevkov, ne mislim pa spet vsega takoj preklicati in ga razglasiti za fanta od fare!

¹⁵ Lukan, *Farzalijs* 9.1037–39.

¹⁶ »Za masko dedič v solzah se smeji.«

¹⁷ Katul 66.15–18.

Nobena lastnost nas ne ujame izključno in popolnoma v svoj objem. Če ne bi veljalo, da se samo norci pogovarjajo sami s sabo, ne bi minil ne dan ne ura, ko ne bi rohnel sam pri sebi in nad samim sabo: »Lej ga, tepca!« In vendar mislim, da to ni moja opredelitev. Bil bi bedak, kdor bi pomislil, da gre za kaj hlinjenega, če zdaj pogledam ženo hladno, spet drugič pa zaljubljeno. Ko se je Neron poslavljaj od matere, ki jo je pošiljal utonit, je vendarle občutil ginjenost ob slovesu, bila ga je groza in usmiljenje. Pravijo, da Sonce ne pošilja luči v nepretrganem soju, a da nam nenehno pošilja nove žarke, drugega za drugim, tako na gosto, da ne opazimo vrzeli med njimi:

*Largus enim liquidi fons luminis, aetherius sol
Inrigat assidue coelum candore recenti,
Suppeditatque novo confestim lumine lumen.*¹⁸

Tako tudi naša duša strelja puščice vsako posebej in neopazno. Artaban je nekoč presenetil Kserksa, svojega nečaka, in se mu začel rogati zaradi nenadne spremembe na njegovem obrazu. A Kserks je ravno razmišljal o neizmerni velikosti svoje vojske, ki je prečkala Helespont na bojnem pohodu zoper Grčijo. Najprej ga je spreletelo od zadovoljstva, ko je videl tisoče mož v svoji službi, kar sta dokazovala sreča in veselje na njegovem obrazu. Kar na lepem, v istem trenutku, pa je pomislil, koliko življenj bo ugasnilo najpozneje v enem stoletju, in se je namrščil, da so se mu zasolzile oči. Sklenili smo se odločno maščevati za neko krivico in zmaga nam prinese posebno zadovoljstvo. Če zajokamo, ne zajokamo zaradi nje. Nič se ni spremenilo, a naša duša gleda na stvar drugače in vidi drug obraz: zakaj vsaka stvar ima več vidikov in več osvetljav. Sorodstvo, stara znanstva in prijateljstva znajo kar naenkrat prevzeti našo misel in jo razvneti, kolikor je pač v njihovi moči: a sprememba je tako nenadna, da nam uide.

*Nil adeo fieri celeri ratione videtur
Quam si mens fieri proponit et inchoat ipsa.
Ocius ergo animus quam res se perciet ulla,
Ante oculos quarum in promptu natura videtur.*¹⁹

Zato se motimo, če hočemo iz vsega tega sosledja ustvariti neprekinjeno celoto. Ko je Timoleont objokoval umor, ki ga je storil po zrelem in plemenitem premisleku, ni jokal zaradi svobode, ki jo je prinesel domovini, ni jokal zaradi tirana, objokoval je brata. Odigral je en del dolžnosti, pustimo mu, da odigra še drugega!

¹⁸ Lukrecij, *O naravi sveta* 5.282–84.

¹⁹ Lukrecij, *O naravi sveta* 3.183–86.

ENAINŠTIRIDESETO POGLAVJE

Slave z nikomer ne delimo

Od vseh nespameti sveta je najbolj ustaljena in najbolj vsestranska prav skrb za ugled in slavo, zaradi katere smo se pripravljene odpovedati bogastvu, miru, življenju in zdravju – stvarnim in otipljivim dobrinam, samo da bi lahko sledili tej ničevi podobi in preprosti besedi, ki nima ne telesa ne česa oprijemljivega:

*La fama, ch' invaghisce a un dolce suono
Gli superbi mortali, et par si bella,
E un echo, un sogno, anzi d'un sogno un ombra
Ch' ad ogni vento si dilegua et sgombra.*²⁰

In kaže, da se izmed vseh človekovih nerazsodnosti tudi filozofi odrečejo tej pozneje in bolj neradi kot kateri koli drugi. Ta je najbridkejša in najtrdovratnejša: *Quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat*.²¹ Nobene druge razum jasneje ne obsoja ničevosti, vendar so njene korenine tako žive v nas, da ne vem, če se je že komu posrečilo rešiti. Ko si že vse rekel in vse verjel, da bi jo na laž postavil, se postavi tvojim ugovorom po robu s tako globoko zaverovanostjo, da ji težko kljubuješ. Zakaj celo tisti, kot pravi Ciceron, ki se borijo proti njej, radi vidijo na knjigah, ki jih pišejo o njej, svoje ime v naslovu in se želijo s svojim preziranjem slave proslaviti. Z vsem drugim smo pripravljene trgovati: za prijatelje bomo dali svoje premoženje in življenje, če bo treba: a da bi kdo delil čast s kom in komu podaril svojo slavo, tega ne bomo našli.

V vojni proti Kimbrom je Katul Luktacij poskusil vse, da bi zaustavil svoje vojake, ki so bežali pred sovražnikom: nakar se je sam pridružil bežočim in zaigral strahopetca, da bi bilo videti, kot da sledijo vojskovodji, ne pa da hočejo ulti sovražnikom: odpovedal se je svojemu ugledu, da bi prikrl tujo sramoto. Leta 1537 je cesar Karel V. zasedel Provanso. Ko je Antoine de Lève videl, da se je njegov gospodar resno odločil za pohod, s katerim naj bi se proslavil, je začel menda ugovarjati in mu pot odsvetovati, vse pa samo zato, da bi bili vsa slava in vsa čast pripisani vladarju, češ po tehtnem preudarku in previdnosti je izpeljal sijajni podvig vsesplošnemu mnenju navkljub: na svoj rovaš je gospodarju izkazal čast.

Ko so trakijski odposlanci tolažili Arhileonido zaradi smrti njenega sina Brazida, so ga kovali v zvezde, da mu poslej ni več enakega, je zavrnila zasebno, posamezno hvalo in jo posplošila: »Ne govorite mi tega,« je rekla. »Vem, da je v mestu Sparti mnogo državljanov, večjih in hrabrejših od mojega sina.«

V bitki pri Crécyju je bil na čelu predstraže angleški prestolonaslednik, še pravi mladenič, in najhujši bojni metež je bil tam, kjer je bil on; ko so lordi, ki so ga

²⁰ Torquato Tasso, *Osvoboženi Jeruzalem* 14.63.

²¹ Avguštin, *O božji državi* 5.14.

spremljali, videli, kako trda jim prede, so poslali po kralja Edvarda, naj jim prihiti pomagat. Ta se je pozanimal, kako je s sinom, in ko je slišal, da je živ in na konju, je rekel: »Krivico bi mu napravil, če bi ga zdaj oropal časti zmage v bitki, v kateri je tako dolgo zdržal: z malo sreče bo zmaga samo njegova!« In ni šel ne sam in ni mu poslal okrepitev, saj se je zavedal, kaj porečejo v takem ljudje: da bi šlo brez njegove pomoči vse po zlu in da bi bile zasluge za zmago pripisane samo njemu: *semper enim quod postremum adjectum est, id rem totam videtur traxisse*.²² Kar nekaj jih je bilo prepričanih v Rimu in o tem se je nasploh govorilo, da se ima Scipion za svoje najlepše dosežke deloma zahvaliti Leliju, ki pa je vendarle zmeraj izpostavljal ter poveličeval Scipionovo slavo, ne da bi mu bilo mar za njegovo. Mož, ki je spartanskemu kralju Teopompu pokadil, da ima državo pri nogah, ker zna tako dobro ukazovati, je dobil takle odgovor: »Prej zato, ker zna ljudstvo tako dobro ubogati.«

Tako kot so imele ženske, ki so podedovale velikaški naslov, kljub svojemu spolu pravico sodelovati in izražati mnenje v pravih iz sodne pristojnosti perovstva, tako so bili tudi cerkveni dostojanstveniki kljub svojemu poklicu dolžni pomagati kraljem v njihovih vojnah, pa ne samo s prijatelji in oprodami, temveč tudi osebno. Ko se je škof beauvaijski znašel s kraljem Filipom Avgustom v bitki pri Bouvinesu, se je junaško udeležil spopada, ni pa se mu zdelo prav, da bi mu pripadala plen in slava v tem silovito krvavem početju. Lastnoročno je tega dne spametoval kar nekaj sovražnikov in jih prvemu plemiču, ki mu je prišel naproti, izročil v zakol ali ujetništvo, ne da bi se mešal v izvedbo. Tako je na primer izročil grofa Williama Salisburyskega milostljivemu gospodu Jeanu de Neslu: z enako vestnostjo je bil pripravljen človeka pobiti, a ne ga raniti, zato se je boril le z macolo. Ko je nekemu mojemu sodobniku kralj očital, da je položil roko na duhovnika, je ta glasno in odločno ugovarjal: premleval ga je že res, a obrcal pa je z nogo!

DEVETINŠTIRIDESETO POGLAVJE

O starih navadah

Ne bom zameril našim ljudem, če so jim edini zgled in merilo popolnosti njihove šege in navade: ne gre samo za vsesplošno napako preprostega življa, temveč kar vseh ljudi, če njihov pogled usmerja in omejuje okolje, v katerem so se rodili. Priznam, da se jim bosta zdela Fabricij ali Lelij s svojim videzom in nošo barbarska, ker nista ne oblečena ne ostrižena po naši modi. Obžalujem pa njihovo posebno lahkomišelnost, ko se tako radi pustijo izneveriti in preslepiti vplivu sodobnih navad, da se znajo premisliti in mesec za mesecem spreminjati mnenje, modi na ljubo, in razsojati tako navzkriž s samim sabo. Ko so nosili ribjo kost na kamižolah na prsih, so vneto trdili, da je edino to njeno pravo mesto; ko so jo čez nekaj let spustili vse do stegen, kaj se

²² Livij, *Zgodovina* 27.45.

niso rogali iz prejšnje navade, ki se jim je zdela neprimerna in neznosna? Zaradi današnje mode nemudoma obsojajo staro šego z nenavadno gotovostjo in prav vsestranskim soglasjem: pomislili bi, da jim je blaznost obrnila umnega bistrca na glavo. Ker se spremembe vrstijo tako hitro in nenadno, da ne bi bila novostim kos iznajdljivost vseh krojačev sveta, so nekoč prezirane oblike marsikdaj spet v časteh, kmalu nato pa že spet v nemilosti. V petnajstih, dvajsetih letih je tako ena sama človekova sodba neverjetno lahkomišelnost in frfravo deležna dvoje ali troje ne samo različnih, a docela nasprotnih mnenj. Ni ga med nami pretkanca, ki se ne bi dal zmamiti na limanice takega protislovja in ki mu ne bi nehote zaslepilo tako notranjih kot zunanjih oči. Tule bom natresel nekaj staroveških navad, ki so se mi vtisnile v spomin, izmed katerih jih je nekaj podobnih našim, nekaj pa drugačnih; če se zavedamo nenehnega menjavanja človeških stvari, si lahko ustvarimo o njih jasnejšo in trdnejšo sodbo.

Čemur pravimo boriti se s plaščem in mečem, so delali že Rimljani, kot pravi Cezar: »*Sinistris sagos involvunt, gladiosque distringunt.*« In že takrat navaja razvado, ki smo ji še danes priča pri naših ljudeh, in sicer, da mimoidoče, ki jih srečamo na poti, ustavimo in hočemo vedeti, kdo so, če pa nam nočejo odgovoriti, vzamemo to za žalitev in povod za prepir. V antiki so se kopali vsak dan pred obedom, in to je bilo zanje nekaj tako običajnega, kot je za nas umivanje rok. Na začetku so si umivali samo roke in noge, pozneje – in navada je v nekaj stoletjih zajela večino ljudstev sveta – pa so se umivali nagi v mešanici vode in vonjav: če so hoteli reči, da živi kdo zelo navadno življenje, so rekli, da se umiva z navadno vodo. Najbolj uglajeni in prefinjeni so si dišavili telo trikrat ali štirikrat na dan. S pinceto so si pogosto odstranili vse dlake, kot so si pred časom začele Francozinje puliti dlačice s čela,

Quod pectus, quod crura tibi, quod brachia vellis,

čeprav so imeli mazila nalašč za to:

Psilotro nitet, aut arida latet oblita creta.

Radi so ležali na mehkem in spanje na slamnjači je bilo zanje dokaz vzdržljivosti. Med jedjo so ležali na postelji v podobnem položaju kot dandanes Turki,

Inde thoro pater Aeneas sic orsus ab alto.

Ko je Katon Utičan po bitki pri Farzalu žaloval nad bednim stanjem državnih zadev, je menda jedel samo še sedé, ker je zaostрил svoje življenjske navade. Stari Rimljani so velikašem v znak spoštovanja poljubili roko in jim hkrati polaskali; prijatelji pa so se s poljubljanjem pozdravljali kot Benečani:

Gratatusque darem cum dulcibus oscula verbis.

Če so velikaša pozdravili ali ga kaj prosili, so se mu dotaknili kolena. Filozof Pazikles, Kratesov brat, roke ni položil na koleno, ampak na spolovila. Ko ga je tako naslovljeni grobo odrinil, se je namuznil: »So kaj manj vaša od vašega kolena?« Preden so vstali od mize, so tako kot mi jedli sadje. Rit so si brisali s spužvo (prepustimo babam prazni strah pred besedami!); zato je *spongia* v latinščini kosmata beseda. In je bila ta goba pritrjena na konec palice, kot priča zgodba tistega, ki so ga peljali, da ga vpričo ljudstva vržejo zverem; izgovoril se je, da mora na potrebo, in ker ni imel drugega pri roki, si je zabil palico z gobo vred v goltan in se zadušil. Po opravljenem poslu so si kacéta obrisali z odišavljeno volno:

At tibi nil faciam, sed lota mentula lana.

Na križiščih v Rimu so mimoidočega čakali čebri in posode, da so vanje scali,

*Pusi saepe lacum propter, se ac dolia curta
Somno devincti credunt extollere vestem.*

Med obedi so prigrizkovali. In poleti so jim prodajalci snega hladili vino; nekaterim snega ni bilo dovolj niti pozimi, saj jim tudi v tem letnem času vino še vedno ni bilo dovolj hladno. Velikaši so imeli svoje točaje pa mesorezce in norčke, ki so jih zabavali. Pozimi so jim stregli hrano na namiznih grelcih; premogli so tudi prenosne kuhinje, ki sem jih videl na svoje oči in v katerih jih je spremljal ves pribor,

*Has vobis epulas habete lauti;
Nos offendimur ambulante caena.*

In poleti jim je po kanalih v kletnih prostorih pod nogami pogosto tekla hladna bistra voda, v njej pa vse polno rib; gostje so jih sami izbirali in lovili z rokami, potem pa si jih je vsak dal pripraviti po svojem okusu. Riba je imela zmeraj to posebno čast, kot jo ima še danes, da si mogotci domišljajo, kako jo znajo pripraviti; okus ribe je vsaj zame res imenitnejši od mesa. Sami pravzaprav ne počnemo nič drugega, kot da jih poskušamo po svojih najboljših močeh posnemati, pa naj gre za kakršno koli obliko sijaja, razvrata in pohotnih pogruntavščin, mehkužnosti in razkošja, saj ni naša volja nič manj pokvarjena od njihove, niso pa jim kos naše zmogljivosti. Niso jim kos naše sile, ne kar se tiče pregreh, ne kar se tiče kreposti: za ene in druge je treba čilega duha, kakršnega je bilo neprimerno več pri njih kot pri nas: in duše, šibkejške so, manj se imajo možnosti izkazati bodisi v še tako dobrem ali v še tako slabem. Častno mesto pri mizi je bilo pri njih na sredini. Pri pisanju in govorjenju je bilo bolj

ali manj vseeno, ali si omenjen na prvem ali drugem mestu, kot lahko razberemo iz njihovih spisov: rekli so Opij in Cezar, kot so rekli Cezar in Opij, in niso rekli 'jaz in ti' nič rajši kakor 'ti in jaz'. Zato sem se svojčas ustavil ob odlomku francoskega prevoda Flaminijevega življenjepisa, v katerem Plutarh govori o ljubosumju med Ajtolci in Rimljani, ki so se prerekali o tem, komu gre slava za skupaj izbojevano zmago, pri tem pa omenja podatek, da so v grških pesmih imenovali Ajtolce pred Rimljani, razen če ne gre za dvoumje v francoskem besedilu. Gospe so v kopališčih sprejemale moške obiske, medtem ko so jih sužnji otirali in mazilili,

*Inguina succinctus nigra tibi servus aluta
Stat, quoties calidis nuda foveris aquis.*

S posebnim pudrom so odganjale znoj. Stari Galci, kot navaja Sidonij Apolinar, so nosili spredaj lase dolge, na tilniku pa so glavo brili, in to frizuro oživlja poženščena in mehkužna moda našega stoletja. Rimljani so čolnarjem plačevali brodnino, takoj ko so se vkrcali, medtem ko jim sami plačamo po pristanku,

*dum as exigitur, dum mula ligatur,
Tota abit hora.*

Ženske so v postelji ležale na strani, ki je bliže zidu, zato so Cezarja klicali za *spondam Regis Nicomedis*.²³ Med pitjem so lovili sapo, vino pa so krstili z vodo,

*quis puer ocius
Restinguet ardentis falerni
Pocula praetereunte lympa?*

In ni jim bil neznan tisti objestni izraz, ki smo mu priča na obrazu naše služinčadi,

*O Jane, à tergo quem nulla ciconia pinsit,
Nec manus auriculas imitata est mobilis albas,
Nec linguae quantum sitiet canis Apula tantum.*

Argivke in Rimljanke so žalovale v belem, kakor so nekoč žalovale tudi naše ženske in kot bi še danes, če bi poslušali mene. A na to temo so bile napisane cele knjige.

²³ Stenski prelaz kralja Nikomeda.

PETDESETO POGLAVJE
O Demokritu in Heraklitu

Razsodnost je vsestransko orodje in povsod prav pride. Zato v tehle Pokušnjah nočem zamuditi nobene priložnosti. Če kakšnega predmeta sploh ne razumem, ga še tem rajši preizkušam in mu iz varne razdalje tipam plitvino: če presodim, da je pregloboko za mojo postavbo, ostanem rajši na bregu. Ugotovitev, da ne morem čez, je učinek njene dejavnosti; ja, dejavnosti, na katero je še posebej ponosna. Včasih ko je predmet ničev in nikakršen, poskušam videti, če se ji bo posrečilo najti v njem kaj tehtnega, na kar bi se lahko oprl in naslonil. Spet drugič jo pospremim h kakšnemu plemenitemu in premletemu predmetu, v katerem nima najti kaj novega, saj je pot utrta, da se lahko prestopa le po tujih stopinjah. V takem se pozabava s tem, da izbira pot, ki se ji zdi najboljša: izmed stoterih stezic ti pokaže, za tole ali za ono se odloči.

Sprejemem prvi dokazni razlog, ki mi ga prinese fortuna: vsi so mi enako dobri. In nikoli se jih ne lotim v celoti, saj pri ničemer ne vidim celote: nič bolj je ne vidijo tisti, ki obljublajo, da ti jo pokažejo! Od stotih udov in obrazov, kolikor jih ima vsaka stvar, izberem enega, včasih samo da ga obliznem, včasih da se ga narahlo dotaknem, kdaj pa spet, da ga ugriznem do kosti. Zarežem vanj, pa ne toliko v širino kot kar se da globoko; in pogosto se ga lotim iz nenavadnega zornega kota. Če se ne bi tako dobro poznal, bi morda poskušal biti temeljitejši. Zasadim besedo tukaj, besedo tam, primere, iztrgane iz celote, razsute brez načrta in brez obljub: ni mi jih treba temeljito obdelati, niti se mi ni treba držati samega predmeta, brez variiranja; če me zamika, se lahko prepustim dvomu in negotovosti ter svoji ključni značilnosti: nevednosti. Vsak gib nas razgalja. Ista Cezarjeva duša, ki se razkriva ob poveljevanju in vojskovanju pri Farzalu, se vdaja brezdelju in ljubezenskim zadevam. Konja ne ocenjujemo samo po nastopih na hipodromu, temveč tudi po tem, kakšen je pri hoji in, ne nazadnje, pri počitku v hlevu.

Med službami, ki jih opravlja duša, so tudi nizke: kdor je še ne pozna po tej strani, je ne pozna do kraja. In včasih jo še najbolje spoznamo, ko kljusá v svojem običajnem koraku. Za valove strasti je dovzetnejša v vzvišenih legah. Vrh tega se vsakemu predmetu posveti scela in se scela ukvarja z njim. Nikoli pa ne obravnava več kot enega naenkrat: in se ukvarja z njim po svoje, ne po njegovo. Stvari imajo morda vsaka zase svojo težo, svoje mere in značilnosti; ampak znotraj nas samih pa si jih duša kroji po svoji volji. Smrt je Ciceronu strašna, Katonu zaželena, do Sokrata ravnodušna. Zdravje, vest, ugled, znanje, bogastvo, lepota in njihova nasprotja se na vhodu slečejo, duša pa jih ponovno obleče v barve po svoji izbiri: v rjavo ali zeleno, svetlo ali temno, grenko ali sladko, v globoko ali plitvo – kot je vseh vsaki od njih. Zakaj duše nimajo med sabo usklajenih slogov, pravil in navad, vsaka je na svojem kraljica. Zato se nikar več ne izgovarjamo na zunanje lastnosti stvari, vsa odgovornost leži na nas samih! Tisto, kar je za nas dobro in slabo, je odvisno samo od nas.

Obračajmo se zato nase s svojimi darovi in zaobljubami, ne pa na boginjo sreče: ona nima nobene moči nad našimi razvadami: nasprotno, potegnejo jo za sabo in jo oblikujejo po svoji podobi. Zakaj ne bi presojal o Aleksandru, ko možuje za mizo in dviguje komolec? Ali ko igra šah? Katerih strun njegovega duha se ne dotakne in ne izkoristi ta bedasta otroška igra? Sovražim jo in se je izogibam, ker v njej ni dovolj igre, hkrati pa te tako resno zaposli: sram me je, da bi ji posvečal pozornost, ki bi lahko služila za kaj dobrega. Aleksander se ni kaj bolj mudil z načrtovanjem veličastnega pohoda v Indijo, kot se je oni drugi z razvozlanjem odlomka, od katerega je odvisen blagor človeštva. Samo pogledjte, kakšno težo in globino namenja duša temu smešnemu kratkočasju, kako napenja vse mišice; kako daje vsakomur priložnost, da bi spoznal samega sebe ali pravilno sodil o sebi! V nobenem drugem položaju se ne vidim in ne preučujem bolj v celoti. Je še kakšna strast, ki nas ne skuša pri tej igri: jeza, gnev, sovraštvo, neučakanost in srdita želja po zmagi, in to tam, kjer bi si bilo bolj upravičeno želeli, da bi bil poražen! Zakaj izkazati se nenadkriljivega in kdove kako imenitnega v lahkomiselnostih, se ne spodobi poštenjaku. Kar pravim v tem primeru, velja tudi za vse druge. Vsak najmanjši človekov delec, vsak njegov popravek ga izdaja in razgali, kot ga kaj drugega.

Demokrit in Heraklit sta bila filozofa; prvemu se je zdelo človeštvo tako ničevno in smešno, da so ga videli zmeraj porogljivega in veselega obraza; Heraklit, ki je bil poln usmiljenja in sočutja do tega istega našega človeštva, pa je bil kar naprej žalosten in objokanih oči.

alter

Ridebat, quoties à limine moverat unum

Protuleratque pedem; flebat contrarius alter.

Rajši imam prvo značajsko potezo, pa ne, ker bi se bilo prijetneje smejati kakor jokati, temveč ker je prezirljivejša in ker nas obsoja bolj, kot nas druga: in zdi se mi, da ne moremo biti glede na svoje zasluge nikoli deležni dovolj prezira. V usmiljenju in sočutju je vsaj še nekaj spoštovanja do stvari, ki jo pomilujemo; o stvareh, ki se jim rogamo, pa sodimo, da so brez vrednosti. Mislim, da ni v nas toliko nesreče, kot je nečimrnosti, ne toliko hudobije, kot je neumnosti; nismo tako polni zla, kot smo ničevosti, in nismo toliko klavrnini, kot znamo biti podli. Diogen, ki se je križemrok potikal, valil sod in se sprdnil v brk velikemu Aleksandru, češ da nismo drugega kot muhe ali meh, poln vetra, je bil po mojem strožji, pikrejši, potemtakem tudi pravičnejši sodnik od Timona, katerega se je oprijel vzdevek ljudomrznež. Zakaj vzamemo si ga k srcu, kogar sovražimo. Timon nam je privoščil slabo, strastno si je želel našega propada, izogibal se je naše nevarne družbe, družbe hudobnežev in pokvarjencev. Diogen pa ni niti pomislil – tako malo nas je cenil – da bi se v stiku z nami zmedel

ali spridil: z nami ni hotel imeti posla iz strahu, temveč iz prezira. Ni nas imel za sposobne, da bi storili ne kaj dobrega ne kaj slabega.

Statilijev odgovor je bil podobne baže, ko ga je Brut nagovarjal, naj se pridruži zaroti zoper Cezarja: poteza se mu je zdela pravična, niso pa se mu zdeli vredni truda ljudje, kar se ujema s Hegezijevim naukom, naj modrec ne naredi ničesar razen za samega sebe, saj je edini vreden, da mu kdo naredi uslugo. Ujema pa se tudi s Teodorjevim naukom: ni pravično, da bi modrec za blagor dežele tvegval življenje in tepcem na ljubo ogrožal modrost. Naš posebni človeški položaj ni nič manj vreden smeha kot posmeha.

ENAINPETDESETO POGlavJE

O ničevosti besed

V starih časih je neki govornik dejal, da je njegov poklic iz majhnih reči delati takšne, ki so videti in se zdijo velike. Kakor čevljar, ki zna majhni nogi obuti velik čevlj. V Sparti bi ga dali prebičati, ker se ukvarja z umetnostjo goljufanja in laganja. In prepričan sem, da je Arhidam, njihov kralj, ostal brez besed, ko mu je Tukidid takole odgovoril na vprašanje, kdo je močnejši rokoborec, Perikles ali on: »To bi bilo težko dokazati,« je odvrnil, »ker ko ga v boju vržem na tla, zna prepričati gledalce, da sploh ni padel, in zmaga.« Tisti, ki krinkajo in šminkajo ženske, naredijo manj zla, saj ni taka škoda, če jih ne vidiš v naravnem stanju, medtem ko se govorniki postavljajo s tem, da ne goljufajo naših oči, temveč našo presojo, da pridijo in kvarijo stvari v njihovem bistvu. V državah, kot sta Kreta in Sparta, ki ju je odlikovala dobro urejena vladavina polisa, ni bilo prav veliko prostora za govornike.

Ariston modro opredeljuje govornišтво kot vedo o prepričevanju ljudi; Sokrat in Platon kot umetnost varanja in laskanja; tisti, ki zavračajo tako posplošeno definicijo, jo dokazujejo na vsakem koraku s svojimi nauki. Mohamedanci ne dovolijo, da bi jim otroke učili retorike, ker se jim zdi nekoristna. In ko so tudi Atenci ugotovili, kako je govornišтво, tako čislano v njihovem mestu, škodljivo, so sklenili, da je treba glavni del, se pravi tisti, ki budi v ljudeh strasti, prepovedati z uvodnim in zaključnim govorom vred. Gre za orodje, izumljeno za manipuliranje in ščuvanje množic in razrvanega ljudstva, pride pa prav le kot zdravilo, če je država bolna. V Atenah, na Rodosu in v Rimu, kjer si lahko ljudski živelj, neuki, vsi vse privoščijo in kjer stvari nenehno vrejo, mrgoli govornikov. V resnici vidimo malokoga v teh deželah, ki bi se uveljavil, ne da bi mu pomagala zgovornost: Pompeju, Cezarju, Krasu, Lukulu, Lentulu in Metelu, vsem je pomagala utirati pot do veličastne moči, ki so jo nazadnje dosegli bolj po zaslugi govornišťva kot orožja, pa naj so v boljših časih še tako menili drugače. Kaj ni Lucij Volumnij, ko je med volitvami za konzula javno podprl kandidata Kvinta Fabija in Publija Decija, izjavil: »To sta moža, rojena za vojno, imenitna

v dejanjih, neizkušena v besedovanju: prava konzulska duhova! Prefinjeni, zgovorni, učeni duhovi koristijo v mestu, kjer kot pretorji delijo pravico.« Govorništvo je v Rimu najbolj cvetelo, ko je zadevam kazalo najslabše in ko jih je razvnel vihar državljanske vojne: nikjer se bujneje ne razbohoti plevel kot prav na pustem, neobdelanem polju.

Kaže, da je monarhijam govorništvo manj potrebno kot drugim: zakaj neumnosti in lahkotnosti, ki ju zasledimo pri ljudeh in zaradi katerih se tako radi pustijo rokovati in voditi za uho z blagozvočjem in ubranostjo besed, ne da bi se jim posrečilo pretehtati in spoznati resnico stvari z razumom – te lahkotnosti, pravim, ne najdeš tako lahko pri enem samem človeku in laže ga je tudi ubraniti z dobro vzgojo in dobrim nasvetom pred učinki njenega strupa. Ni ga znamenitega govornika, ki bi ga bila dala Makedonija ali Perzija.

Toliko o tem v zvezi z Italijanom, s katerim sem se pred kratkim pogovarjal in ki je bil majordom pokojnega kardinala Caraffe do njegove smrti. Malo mi je pravil o svoji službi. Odpredaval mi je o umetnosti mehkega neba z veličastno resnobo in takšnega obraza, kot da bi šlo za ključno bogoslovsko vprašanje. Razodel mi je skrivnost raznoličja apetitov: teka, ki ga imamo na tešče, pa teka po drugi in tretji jedi, kakšne načine poznamo, da mu enkrat preprosto ugodimo, spet drugič, da ga vzbudimo in razvnamemo, pa kako vladamo omakam, najprej na splošno, potem pa še s prav posebnim ozirom na odlike sestavin in njihovega delovanja; pa o razlikah med solatami glede na letni čas, o tistih, ki jih grejemo, o tistih, ki jih strežemo hladne, pa kako jih krasimo in lepšamo, da bi bile prijetne tudi očesu. Po vsem tem se je dotaknil pravih prijemov strežbe, polnih imenitnih in tehtnih pripomb:

*nec minimo sane discrimine refert
Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.*²⁴

Vse to pa zavito v bogate in veličastne besede, v prav takšne, s kakršnimi govorimo o vladanju cesarstva. Spomnil me je možak na nekoga:

*Hoc salsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum,
Illud rectè; iterum sic memento; sedulo
Moneo quae possum pro mea sapientia.
Postremo, tanquam in speculum, in patinas, Demea,
Inspicere jubeo, et moneo quid facto usus sit.*²⁵

²⁴ »Ni tako majhna reč, če veš, kako razrežeš zajca in kako kokoš.« (Juvenal 5.123–24)

²⁵ »Tole tukaj je preslano, tole zažgano, tole slabo oprano; tole je imenitno! Zapomni si za prihodnjič. Skrbno jima solim pamet, kolikor mi dopušča moja. Nazadnje, Demea, mi drgneta krožnik, dokler ne sijeta v njem kot v zrcalu, in tako držim roko nad njima.« (Terencij, *Brata* 425–29.)

Celo Grki niso mogli prehvaliti reda in postavitve, ki so se ju držali na slavnostni gostiji, ki jim jo je priredil Emilij Pavel po vrnitvi iz Makedonije. A tukaj ne govorim o dejanjih, temveč o besedah. Ne vem, če se dogaja tudi drugim, a ko slišim, kako se naši arhitekti napihujejo s temi velikimi besedami, kot so pilastri, arhitravi, korniši v korinskem pa dorskem slogu, pa še s čim podobnim iz njihovega besednjaka, si ne morem kaj, da se mi ne bi domišljija pri priči polastila Apolidonove palače, v bistvu gre pa za klavrne letve mojih kuhinjskih vrat!

Če slišiš reči metonimija, metafora, alegorija in ime kakšne druge govorne figure, kaj se ti ne zazdi, da izgovarjajo oblike redkega in eksotičnega jezika? Pa vendar gre za oznake, ki se tičejo čveketa tvoje sobarice! Podobno nastopaštvo je naše državne funkcije označevati z veličastnimi nazivi rimskih služb, pa čeprav ni nikakršnih podobnosti z njihovimi nalogami, še manj pa z njihovo veljavo in oblastjo. Pa še ta razvada, ki bo po mojem nekoč dokaz, kako nečastno, kakor se je komu zljubilo, je naše stoletje razmetavalo z veličastnimi vzdevki, kakršne je antika podeljevala največ eni, dvema osebama vsakih nekaj stoletij! Po vsesplošnem soglasju se je Platona oprijel vzdevek božanski, ki mu ga ni nihče poskušal spodbijati, Italijani pa, ki se upravičeno pohvalijo, da so na splošno bistrejšega duha in bolj zdrave pameti od drugih ljudstev svojega časa, ga podeljujejo Aretinu, pri katerem pa – razen njegovega nabrekli sloga, resda polnega domiselnih prebliskov, a muhastih in za lase privlečenih, no, in nazadnje razen njegove zgovornosti, kakršna že je – ne najdem ničesar, kar bi presegalo običajne pisatelje njegovega stoletja; daleč od kakršne koli bližine s staroveškim božanstvom! Prav tako mi svoje vladarje obkladamo z nazivi veličanstva, pa čeprav niso kaj večjega veličanstva od navadnih ljudi.

ŠTIRINPETDESETO POGLAVJE

O ničevih tankoumnostih

Ljudje se spomnijo vseh vrst prazno puhlih lahkoumnosti, samo da bi se uveljavili: kakor pesniki, ki pišejo cele zbirke verzov, kateri se začenjajo na isto črko, se kar spomnimo vseh teh jajc, klobčičev, peruti, sekiric, ki so jih stari Grki mesili z mero verzov, ko so jim s podaljševanjem ali krajšanjem določali tak ali drugačen lik. Takšen je bil na primer podvig moža, ki se je lotil štetja, na koliko načinov bi bilo mogoče razvrstiti črke abecede, in prišel do neverjetnega števila, ki ga najdemo pri Plutarhu. Všeč mi je, kako se je držal tisti, kateremu so pokazali človeka, ki je tako ročno metal proseno pšeno, da ga je zmeraj nezgješljivo poslal skozi šivankino uho: na vprašanje, kako naj nagradijo tako redko nadarjenost, je posrečeno in po mojem upravičeno svetoval, naj dajo mojstru dva ali tri mernike prosa, da ne bi tako lepa spretnost ostala brez vaje.

Lep dokaz šibkosti naše presoje je, da stvari, ki niso ne dobre ne koristne, ocenjuje

po njihovi redkosti, novosti ali po težavnosti. Doma smo se ravno igrali, kdo najde več pojmov, ki se v skrajnostih prekrivajo, tako kot na primer naziv *sire*, veličanstvo, ki gre prvemu v državi, se pravi kralju, pa tudi navadnim ljudem, kot so trgovci, a nikomur vmes. Odličnim gospem pravimo *dama*, gospem srednjih slojev *damoiselle*, gospodična; in *madam* spet rečemo deklinam z dna lestvice. Kocke, ki padajo po mizah, so dovoljene samo v vladarskih hišah in beznicah. Demokrit je trdil, da imajo bogovi in živali bolj izostrene čute kot ljudje, ki so na vmesni stopnji. Rimljani so nosili isto obleko v dneh žalovanja kot v dneh praznovanja. Znano je, da skrajna prestrašenost in skrajna srčna ognjevitost enako vznemirita želodec in ga sprostita.

Vzdevek Trepetajoči, ki se je oprijel Sanča, dvanajstega kralja navarskega, nam pove, da se od hrabrosti ali od strahu človeku zašibijo udje. Oprode, ki so ga odevali v bojno opravo, so videli, da se mu je naježila koža, pa so šli in ga tolažili, češ saj mu ne grozi tako huda nevarnost. »Slabo me poznate,« jim je vrgel, »če bi moja koža vedela, kam jo zdaj zdaj popelje srce, bi se gladko usedla na rit.« Nemoč, ki nam jo pri Venerinih dejanjih prineseta ohladitev in naveličanost, nas prav tako lahko doleti zaradi presilnega poželenja in neobvladljivega ognja.

Najhujši mraz in najhujša vročina kuhata in pečeta. Aristotel pravi, da se sredi hudega zimskega mraza in tudi v skrajni poletni vročini svinčene²⁶ šibike zmeščajo in stalijo. Želja in potešitev zapolnjujeta z bolečino vse stopnje, ki so nad užitkom ali pod njim. Vpričo bridkosti človeških nadlog se neumnost in modrost srečata v isti točki občutljivosti in odločnosti: modreci zlo krotijo in obvladujejo, drugi pa si pred njim zatiskajo oči: slednji so tako rekoč na tej strani nesreče, prvi pa so onstran nje. Ko jo najprej dodobra pretehtajo in potuhtajo njene lastnosti, ko premerijo in ocenijo, kakšna je, se s silo korenjaškega poguma zavihtijo čeznjo. Z vsem zaničevanjem jo poteptajo, njihova duša je čvrsta in neomajna; vpričo nje se udarci usode skrhaljo in odbijejo, saj so trčili ob telo, ki jim ne pusti naprej. Običajno povprečje ljudi je med obema skrajnostma: v svojem položaju se nesreč zavedajo, jih občutijo ter jih ne prenesejo.

Otroštvu in starosti je skupna onemoglost možganov, medtem ko se skopost in razsipnost srečujeta v podobni želji po kopičenju in pridobivanju.

Verjetno bi lahko kar rekli, da obstaja začetniška nevednost, ki predhaja znanje, in še druga, učenjakarska, ki mu sledi: nevednost, ki jo znanje odpira in rojeva, tako kot ruši in uničuje prvotno nevednost. Preproste duše, manj vedoželjne in manj izobražene, so dobri kristjani, ki v strahospoštovanju in pokorščini preprosto verujejo ter se držijo postav. V duhovih srednje moči in srednjih zmogljivosti prihaja do zmotnih prepričanj, ker sledijo videzu prvotne zaznave. Ne morejo si kaj, da nas ne bi imeli za naivne in neumne, če smo ostali pri starem in ker se tega nismo v šoli učili! Veliki duhovi, ki so bolj umirjeni in jasnovidnejši, so še druga vrsta dobrih vernikov: po dolgem pobožnem preučevanju sežejo skoz globlje in še bolj zastrte luči

²⁶ Aristotel je to dejal za kositer, ne za svinec.

Svetega pisma in začutijo nedoumljivo božansko skrivnost naše cerkvene ureditve. Zato tudi lahko vidimo nekatere, ko z druge ravni dosežejo poslednjo ter skusijo nenavadno zadoščenje in potrditev, skrajno mejo krščanskega umevanja: in kako se veselijo zmage, ko se potolaženi zahvaljujejo in obljudljajo prerojeno obnašanje in veliko skromnost. V njihove vrste pač ne bi rad umeščal teh drugih, ki se hočejo oprati suma preteklih zmot, in se nam zato, da bi se dokazali, udinjajo s pretirano vnemo, neuvidevno in krivično, tako da je njihovo sodelovanje en sam madež nešteti nasilnih dejanj. Preprosti kmetje so ljudje zdrave pameti in ljudje zdrave pameti so filozofi, ali kot jih že imenuje naš čas, krepke in bistre narave, vsestransko podkovane v koristnih vedah. Mešanci, ki so se zmrdovali nad prvotno klopjo nepismenosti, niso pa se zmogli presesti na drugo – z ritjo med dvema stoloma, tako kot jaz in toliko drugih! – so nevarni, neuporabni, nadležni: ti delajo na svetu zgago.

Kar se mene tiče, se zato kar se da umikam v prananarvni položaj, ki sem ga zaman poskušal zapustiti. Neizumetničeno ljudsko pesništvo premore pristnost in čar, s katerima se lahko meri z vzvišeno lepoto umetniško dognane poezije: oziroma se samo na gaskonjske pastirske vilanele in pesnitve, ki prihajajo iz dežel, kjer ni ne duha ne sluha o kakršni koli učenosti ali celo pisavi. Za povprečno poezijo, ki ostaja med obema, se nihče ne zmeni, brez časti je in brez cene. Ker pa sem brž, ko je imel duh prosto pot, ugotovil, kot se običajno dogaja, da smo imeli za nekaj težavnega in dragocenega, kar še zdaleč ni, in ker odkrijemo, ko se domišljija zagreje, nešteto podobnih primerov, bom pristavil samo še tole: če bi bili tile Eseji vredni presoje, bi se lahko po mojem zgodilo, da ne bi bili vseh ne navadnim pritlehnim duhovom ne izrednim in imenitnim: prvi bi razumeli premalo, drugi preveč, nekje na sredini pa bi znali preživeti!

PETINPETDESETO POGLAVJE

O vonjih

O nekaterih, kot o Aleksandru Velikem, gre glas, da je njihov znoj zaradi izjemnih in nenavadnih lastnosti opojno dišal: Plutarh in drugi hočejo ugotoviti razlog za to. A običajni ustroj teles je drugačen in še najboljši vtis naredijo, če nimajo nobenega vonja. Celó v sladkosti najčistejših izdihov ni popolnejšega, kot če nič ne dišijo, nič ne smrdijo: takšen je na primer vonj zdravih otrok. Zato pa tudi pravi Plavt:

*Mulier tum benè olet, ubi nihil olet,*²⁷

namreč da ženska najimenitneje diši, ko ne diši po ničemer, tako kot tudi rečemo, da njena dejanja najlepše dišijo, kadar so neopazna in nema. Prijetne vonjave iz tujih

²⁷ Plavt, *Hišni strah* 273.

logov so nam lahko upravičeno sumljive; mirno pomislimo, da poskušajo tisti, ki si pomagajo z njimi, prikriti kakšno prirojeno pomanjkljivost. Od tod pa izvirajo tudi posrečene iveri antičnih pesnikov, češ da lepo dišati, pomeni smrdeti.

*Rides nos, Coracine, nil olentes.
Malo quam bene olere, nil olere.*²⁸

Pa spet drugod:

*Posthume, non benè olet, qui benè semper olet.*²⁹

Pa vendar se zelo rad zadržim v družbi prijetnih vonjav, sovražim pa neprijetne, ki mi že od daleč udarijo v nos.

*Namque sagacius unus odoror,
Polypus, an gravis hirsutis cubet hircus in alis
Quam canis acer ubi lateat sus.*³⁰

Rajši imam preprostejše in naravne vonje. In ta skrb v glavnem zadeva gospe. V naj-globlji barbarski divjini se skitske ženske po kopanju napudrajo ter si telo in obraz natrejo s posebno dehtečo zeljo, ki raste na njihovih tleh. In preden pristopijo k moškim, odstranijo ličilo, koža pa je gladka in dišeča. Kakršen koli naj je že vonj, ne- navadno je, kako se me prime in kako se mi ga koža rada navzame. Moti se, kdor se pritožuje, da je narava pustila človeka brez orodja, ki bi nosilo vonje k nosu, saj znajo vonji vse to opraviti sami. Meni prav posebej pri tem pomagajo košati brki: če jim približam rokavice ali robec, se bo vonj tu zadržal ves dan in izdajal, od kod prihaja- jam. Vroči mladostni poljubi, tako sočni, pohotni in lepki, so se jih svojčas oprijeli in se na njih še cele ure zadržali. In ker nisem kdove kako dovzeten za ljudske bolezni, ki jih prenaša družabnost in poraja kužni zrak, sem se izognil vsem vrstam svojega časa, ki so razsajale po naših mestih in v naših vojskah. Sokrat, kot beremo, ni nikoli zapustil Aten, pa naj je večkrat izbruhnila kuga, njemu je bilo zmeraj prizanešeno. Po mojem bi lahko zdravniki bolje izkoriščali vonje, kot jih, saj sem večkrat opazil, kako vplivajo name in s svojimi značilnostmi učinkujejo na duha; zato se kar strinjam, ko pravijo, da so v davnih časih iznašli kadila in dišave po cerkvah vseh ljudstev in ver, da bi nam razvedrili čute, jih prebudili in prečistili za pobožno zbranost. Da bi lahko sodil o tem, ne bi imel nič proti, če bi se spoznal na umetnost kuharjev, ki znajo ne-

²⁸ »Smeješ se nam, Koracin, ker nič ne dišimo; rajši ne smrdim po ničemer, kot da bi dišal lepo.« (Marcial, *Epigrami* 6.55.4–5)

²⁹ »Ne diši, Postum, kdor zmeraj diši.« (Marcial, *Epigrami* 2.12.4.)

³⁰ »Bolj mi, Polip, nos zavoha kozlovski smrad kosmate pod pazduhe, kot zavoha pes merjasca.« (Horacij, *Epode* 12.4–7)

navadne vonjave prilagoditi okusom jedi. To so še posebej ugotavljali pri mizi kralja Tunisa, ko se je zaradi pogajanj s cesarjem Karlom v našem času izkrcal v Neaplju. Njegovo meso je bilo začinjeno s toliko dišečimi zelmi in s takšnim razkošjem, da je bilo treba za pava in dvoje fazanov na njegovi mizi odšteti sto dukatov, če so mu jih hoteli pripraviti na njegov način. In ko so jih razrezali, ni samo v dvorani zadišalo, temveč v vseh sobanah njegove palače, po okoliških hišah pa so zavele blagoslastne pare, ki se še dolgo niso razdišale. Kadar se odločam, kje bom prespal, je moja glavna skrb, kako naj se izognem kužnemu zraku in zadahu. Prelepi mesti, kakršni sta Benetke in Pariz, mi naklonjenost, ki jima ju posvečam, pokvarita s trpkim smradom, prvo zavoljo lagun in drugo zaradi blata.

SEDEMINSPEDESETO POGLAVJE

O dolgosti našega življenja

Ne morem se sprijazniti z načinom, kako določamo svojo življenjsko dobo. Ugotavljam, da jo modreci pošteno krajšajo v primerjavi s splošnim mnenjem. »Pa ne,« jim je rekel Katon Utičan, ki so mu hoteli preprečiti samomor, »da sem še vedno v letih, ko mi lahko očitata, da prezgodaj zapuščam življenje?« Imel jih je šele osemindeset. Glede na to, kako malo ljudi doseže to starost, se mu je zdela lepo zrela in globoka. In tistim, ki se tolažijo, da jim kaj vem kakšen naravni potek navrže še nekaj let življenja, bi se to tudi posrečilo, če bi bili s posebnim privilegijem oproščeni nešteti nesreč, ki jim je vsak od nas po naravi izpostavljen in ki lahko prekinajo potek, kakršnega se nadejajo. Kako bedasto je pričakovati, da bomo umrli, ker nam bodo od globoke starosti pošle moči, in postavljati tak cilj dolgosti našega življenja, saj je to najredkejša in najmanj razširjena oblika smrti! Samo tej smrti pravimo naravna, kot da bi bilo kaj nenaravnega videti človeka, ki si pri padcu zlomi vrat, utone v brodolomu, se pusti presenetiti kugi ali vnetju poprsnice, in kot da nas ne bi že naše običajne življenjske okoliščine izpostavljale vsem tem nadlogam. Ne slepimo se s temi lepimi besedami: imejmo morda rajši za naravno tisto, kar je splošno, obče in vsestransko.

Umreti od starosti je redka, izjemna in nenavadna smrt, še kaj nenaravnejša od drugih. To je poslednja in skrajna oblika smrti: dlje ko je odmaknjena od nas, manj smemo računati nanjo; to je tista meja, onstran katere ne bomo šli in ki nam jo je postavil zakon narave, da je ne prestopimo: zato pa nam daje redko pravico vse dotlej vztrajati. S takšno izjemo, ki jo v obdobju dveh ali treh stoletij nameni enemu samemu človeku kot posebno uslugo, je ta razbremenjen nadlog in težav, nakopičenih od konca do kraja dolge poti. Zato sem prepričan, da glejmo na doseženo starost kot na nekaj, kar je dano redkim. Ker običajni tok dogodkov ljudi ne pripelje tako daleč, je to znak, da smo sami prišli dlje. In če smo prestopili običajne meje, ki predstavljajo

pravo mero našega življenja, se ne bi smeli nadejati, da bomo prišli še kdove kako daleč: če smo se izognili tolikim priložnostim umreti, ob katerih je klecnilo drugim, le priznajmo, da nam nenavadna usoda, ki nas je pripeljala tako daleč in ki res ni v navadi, ne more več dolgo služiti.

Pomanjkljivost samih zakonov je v zmotnem prepričanju, da naj bi človek ne bil sposoben upravljati premoženja, dokler ne doseže starosti petindvajset let, je pa sploh vprašanje, če jih bo dočakal živ! Avgust je za pet let skrajšal stare rimske postavbe in odredil, da je za poklic sodnika dovolj imeti trideset let. Servij Tulij je konjenike, ki so dosegli sedeminštirideset let, oprostil obveznosti vojaške službe, Avgust pa je to mejo znižal na petinštirideset let. Pošiljati ljudi v pokoj pred petinpetdesetim ali šestdesetim letom se mi ne zdi prav modro. Mislim, da bi bilo v javnem interesu, če bi nam kolikor se le da pustili opravljati poklic in zaposlitev. Napaka je po mojem na drugi strani: ne zaposlijo nas dovolj zgodaj. Mož, ki je bil pri devetnajstih sodnik vsega sveta, hoče, da jih imaš trideset, preden boš razsojal, kje naj stoji žleb na strehi! Kar se mene tiče, so naše duše pri dvajsetih letih razvite, kakršne naj bi bile, in dotlej že lahko pokažejo, česa so zmožne. Nikdar ni duša, ki se ji ni v tej dobi posrečilo jasno zaarati svojih moči, tega storila pozneje. Tedaj – ali pa sploh nikoli – razkrijejo naravne odlike in kreposti, kaj je v njih čilega in lepega.

*Če trn ne zbode mlaj,
kdove če zbode kdaj,*

pravijo v Dofineji. Med vsemi lepimi človeškimi dejanji tako staroveških kot našega stoletja, ki so mi prišla na uho, pa naj so kakršna koli že, bi mi bilo najbrž teže naštevati tista, ki so se dogodila pred starostjo tridesetih let, kot tista, ki so se pozneje. Ja, in to pogosto v življenju istih mož. Kaj ne morem tega z vso gotovostjo reči tako za Hanibala kot za njegovega velikega nasprotnika Scipiona? Dobro polovico življenja sta preživel v slavi, doseženi v mladosti: bila sta poslej velikana v primerjavi z vsemi drugimi, nikakor pa ne v primerjavi sama s sabo.

Kar se mene tiče, sem prepričan, da sta po tem obdobju moj duh in telo prej pojemale kot naraščala, prej nazadovala kot napredovala. Čisto mogoče je, da tistim, ki znajo izkoristiti čas, z leti znanje in izkušnje naraščajo, a živahnost, urnost, odločnost in druge naše odlike, ki so nam važnejše, bolj bistvene, pešajo in bledijo.

*Ubi jam validis quassatum est viribus aevi
Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque ménsque.*³¹

³¹ »Slednjič, ko strle telo mogočne že sile so časa, / kadar upadli so udje in njih moči oslabele, / um ohromi, opoteka se duh, se blede jeziku.« (Lukrecij, *O naravi sveta* 3.451–53. Prev. Anton Sovrè.)

Včasih pred starostjo najprej klone telo, včasih tudi duša: videl sem jih, videl, ki so jim opešali možgani prej kot želodec in noge: in ker se bolezní komaj zaveda tisti, ki ga zadene, znaki pa so slabo vidni, je še toliko bolj nevarna. Tokrat se ne pritožujem nad zakoni, ker nas ne spustijo k delu, ampak ker nas vprežejo prepozno. Če upoštevamo krhkost svojega življenja in število običajnih in naravnih čeri, ki jim je izpostavljeno, ne bi smeli prepuščati tako velikega deleža otroštvu, prostemu času in uku.